

civitta

Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija

ŠVIETIMO RAIDOS SCENARIJŲ KONKURSAS

SCENARIJUS: „LIETUVAI“

2011 m. lapkričio 30 d.

Santrumpos

OECD

Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija

ŠMM

Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija

LAMABPO

Lietuvos aukštųjų mokyklų asociacija bendrajam priėmimui organizuoti

Švietimo ir mokslo ministerijai
Volano g. 2/7, LT-01516
Vilnius

2011 m. lapkričio 30 d.
Vilnius

Gerbiamieji,

Dėkojame Jums už suteiktą galimybę pasidalinti savo vizija ir idėjomis dėl Švietimo sistemos tobulinimo ir tolimesnės raidos, siekiant ją paversti modernia, kūrybiška, iniciatyvia, motyvuojančia ir atsakinga aplinka visiems švietimo sistemos dalyviams ir taip prisidėti prie tvaraus Lietuvos kaip žinių ekonomikos vystymosi.

Lietuva šiuo metu palengva atsigauna nuo ją sukrėtusios finansų krizės. Kaip nedidelė ekonomika, esame labai priklausomi nuo makroekonominių rodiklių, situacijos regione ir pasaulyje. Galime išorinius smūgius sušvelninti turėdami pagrindą stabiliai ekonomikai, besiremiančiai efektyviu valstybės išteklių, tokių kaip žmonės, žinios, turtas, panaudojimu, ir/arba vystydami ilgalaikį stabilumą bei šalies konkurencingumą didinančias sritis. Švietimas tam tikra prasme yra dalelė mūsų visų „turto“ ir kiekvieno iš mūsų interesas. Kuo aukštesnis šalies švietimo lygis, tuo aukštesnis jos žinių reprodukcijos potencialas, todėl siekdami ateinančiai kartai perduoti geresnę Lietuvą, visų pirma turime dėti pastangas tobulindami šalies švietimo sistemą.

Būdami savo sričių ekspertais, jautriai reaguojame į situaciją švietimo sistemoje ir pokyčius šalyje. Jūsų vykdoma iniciatyva mums reikšminga ne vien profesine, bet ir žmogiškąja prasme – iš Lietuvos valstybės piliečių, norinčių savo vaikams palikti geresnę Lietuvą, pozicijų. Taigi, siekdami prisidėti prie šio svarbaus uždavinio ir vadovadamiesi savo patirtimi bendrojo lavinimo, valstybės ir savivaldos institucijų bei aukštojo mokslo srityse, taip pat bendraudami su moksleiviais, studentais bei pedagogais, pateikiame savo nepriklausomą ir nešališką matymą bei išvalgas dėl galimų švietimo sistemos raidos tobulinimo krypčių.

Suprantame, jog švietimo raidos scenarijus Jums nėra savitikslis uždavinys. Pagrindiniai ilgalaikiai tikslai yra susiję su kuriamos vertės didinimu švietimo sistemoje, kur gabūs ir motyvuoti mokiniai bei pedagogai, kokybė, sąmoningumas ir inovacijos sudaro vertės kūrimo pamatą. Tikime, kad Švietimo ir mokslo ministerijai pateiktų scenarijų ir vėliau galimai įvyksiančio švietimo sistemos dalyvių dialogo pagrindu bus ne tik suformuota ilgalaikė švietimo plėtros strategija (iki 2022 m.), bet ir bus priimti ryžtingi, dažnai potitiškai nepopuliarūs ar „nepatogūs“ sprendimai įgyvendinant šią strategiją.

Jei jums kiltų klausimų ar pageidautumėte gauti papildomos informacijos, prašome nedvejodami susisiekti su mumis. Taip pat esame pasirengę su Jumis bei kitais švietimo sistemos dalyviais detaliam aptarti scenarijuje apibrėžtus aspektus.

Pagarbiai,

Kęstutis Jovaišas
UAB „Civitta“
Partneris

Santrauka

Švietimo sistemos vystymas ir tobulinimas yra būtina sudedamoji valstybės politikos dalis, siekiant darnaus šalies ūkio ir kultūros vystymosi. Lietuva, kaip nedidelė ekonomika, tvarų ekonomikos augimą gali užsitikrinti efektyviai naudodama valstybės žmogiškuosius ir materialinius išteklius ir/arba vystydama ilgalaikį stabilumą bei šalies konkurencingumą didinančias sritis. Kuo aukštesnis šalies švietimo lygis, tuo aukštesnis jos žinių reprodukcijos potencialas.

Valstybės vaidmuo švietimo raidoje turi didelę reikšmę. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijai tenka pagrindinio formaliojo ir neformaliojo švietimo politikos formuotojo bei jos įgyvendinimo koordinuotojo, švietimo tiekėjo ir finansuotojo vaidmuo. Taigi Lietuvos švietimo sistema tiesiogiai priklauso nuo sprendimų, priimamų Švietimo ir mokslo ministerijos lygmenyje.

Lietuvos švietimo sistema, palyginus su kitomis valstybėmis, yra jauna – švietimo koncepcija suformuluota 1992 m. Nuo to laiko buvo įgyvendinta nemažai struktūrinių pokyčių. Mūsų nuomone, Lietuva šiuo metu dar neatrado savojo švietimo sistemos veido ir dar nėra sau atsakiusi į klausimą, kokį švietimą ji nori turėti ir kokias galimybes ji nori suteikti savo piliečiams ir gyventojams

Dabartiniai Lietuvos švietimo sistemai keliami tikslai: švietimo sistemos efektyvumas, švietimo prieinamumas bei švietimo kokybė. Visgi Lietuvos švietimo sistemoje dominuoja išskirtinai kiekybės viršenybės prieš kokybę principas. Lietuva numatydamą švietimui santykinai palyginamą tarp ES šalių finansavimą (proc. nuo BVP), orientuojasi į kiekybines švietimo charakteristikas (kuo daugiau visko), tačiau nėra orientacijos į rezultatus.

Manome, kad tokia situacija yra dėl dviejų pagrindinių priežasčių:

- Kokybinių rezultatų gerėjimas yra ilgo laikotarpio sąmoningų veiksmų pasekmė, todėl sunkiai apčiuopiamas ir apskaičiuojamas. Tuo tarpu kiekybinių parametrų „aukojimas“ vardan kokybės įvertinamas iš karto kiekine ir dažniausiai pinigine išraiška, todėl politiškai yra nepatrauklus;
- Atskirose švietimo sistemos grandyse yra sąmoningai arba nesąmoningai nustatyti automatiniai motyvatoriai, kurie jos dalyvius skatina orientuotis į kiekybę ir greitą lėšų gavimą.

Daugumoje Valstybės strateginės reikšmės dokumentų yra nustatyti pakankamai ambicingi efektyvia švietimo sistema paremti valstybės ateities tikslai. Vertinant švietimo rezultatus ir pasiekimus Lietuva šiuo metu yra viena iš ES autsaiderių, todėl, neišsprendus struktūrinių švietimo sistemos problemų, ambicingi valstybės siekiai, deja, gali likti neįgyvendinti.

Siekiant apibrėžti galimus švietimo sistemos tobulinimo ir/ar raidos scenarijus, atlikome atskirų švietimo grandžių analizę, siekiant suprasti pagrindines prastus švietimo rezultatus lemiančių veiksnių priežastis. Analizė atskleidė tokius esminius Lietuvos švietimo sistemos trūkumus:

- 1. Ikimokyklinio ugdymo įstaigų ir ugdymo formų stoka.** Nors Lietuvos švietimo vienas iš strateginių tikslų yra užtikrinti ikimokyklinio ugdymo prieinamumą, kasmet apie 30 proc. norinčiųjų nepatenka į ikimokyklinio ugdymo įstaigas ir potencialiai nesusiformuoja būtinų gebėjimų ar įgūdžių. Nors įėjimo į ikimokyklinio ugdymo įstaigų „rinką“ barjerai buvo atlaisvinti, t.y. supaprastinta privačių darželių steigimo tvarka, nėra ekonominių paskatų rinkos dalyviams aktyviai dalyvauti steigiant privačius darželius.
- 2. Pedagogų perteklius ir netikslingas rengimas.** Lietuvoje nėra aiškios mokytojų rengimo valstybės strategijos ar vizijos. Neskiriama pakankamai dėmesio spręsti struktūrines problemas:
 - a. *Pedagogų perteklius.* Lietuvoje esamam mokinių skaičiui mokytojų yra per daug. Padidėjusį vidutinį atlyginimą (skaičiuojant vienam pilnam etatui) „suvalgo“ dėl mokinių skaičiaus sumažėjimo proporcingai mažinamas krūvis, atitinkamai itin sparčiai auga mokytojų nepasitenkinimas ir demotyvacija;
 - b. *Pedagogų senėjimas.* Kiekvienais metais į mokyklas ateina vis mažiau jaunų mokytojų. Mokytojų regeneracija sudaro tik 50%, t.y. du išeinančius mokytojus artimiausius 10

metų turėsime galimybę pakeisti į 5 naujus (arba būsime priversti laikyti mokytojus gerokai virš pensinio amžiaus).

- c. *Brangus pedagogų rengimas.* Faktinių mokytojų parengimui išleidžiame vidutiniškai tris kartus daugiau lėšų, nei brangiausių (orlaivio piloto ar muzikos) specialybių specialistų parengimui.
 - d. *Žemas švietimo ir ugdymo specialybių studentų pažangumas.* Mokytojais tampa vidutiniškai pažangūs moksleiviai, kurie mokys ateinančias kartas. Ilguoju laikotarpiu dėl to turėsime degeneruojantį procesą.
- 3. Neefektyvus švietimo įstaigos ūkio valdymas.** Lietuvoje švietimo įstaigų (išskyrus aukštąsias mokyklas) valdymas yra neefektyvus:
- a. *Netikslingas lėšų ūkiui ir ugdymui paskirstymas.* Lietuva išleidžia santykinai didesnę lėšų dalį „sienų ir koridorių šildymui“ nei užsienio šalių mokyklos. Nepaisant to, kad renovacija turi reikšmingą poveikį ūkio lėšų poreikio mažinimui, šiuo metu Lietuva vargu ar galės skirti ~1 mlrd. Lt visų likusių mokyklų atnaujinimui. Todėl svarbu nustatyti tinkamus motyvatorius ir ekonomines paskatas mokyklų vadovams ir savivaldybių darbuotojams ryžtingai spręsti mokyklų tinklo optimizavimo klausimus net ir esant sparčiai mažėjančiam mokinių skaičiui.
 - b. *Švietimo įstaigos atskaitingumo stoka.* Nors nauja tvarka sudaro prielaidas objektyvesnei naujų švietimo įstaigų vadovų atrankai, šiuo metu nėra aišku, už ką konkrečiai atsako ugdymo įstaigos vadovai, kokią atsakomybę už ugdymo rezultatus neša savivaldybių švietimo skyriai, savivaldybės administracijos direktorius ir/ar taryba. Todėl šiuo metu yra susidariusi situacija, kai realiai ne vienas švietimo sistemos lygmuo neprisiima atsakomybės už ugdymo pasiekimus, taip pat neturi motyvuojančių veiksnių optimaliai naudoti esamą mokyklų tinklą.
- 4. Neefektyvus biudžeto valdymas.** Ugdymo įstaigoms taikoma biudžeto planavimo ir vykdymo tvarka yra nefektyvi ir nesudaro galimybių ugdymo įstaigų vadovams autonomiškai bei ūkiškai vykdyti veiklą, taip pat „būtinybė išleisti ne mažiau kaip pernai“ iš esmės riboja lyderystę ir mažina motyvaciją bei iniciatyvą.
- 5. Aukštojo mokslo problemos:**
- a. *Aukštąsias mokyklas baigusių specialistų perteklius.* Šiuo metu aukštojo mokslo dilpmas yra viesiems prieinamas, todėl „nuvertėjęs“. Nepaisant studentų skaičiaus mažėjimo ir dėl to prasidėjusio aukštojo mokslo įstaigų konsolidavimosi proceso, konsolidavimosi pagrindinis tikslas vis dar yra išlikęs studentų skaičius, t.y. kiekybė prieš kokybę.
 - b. *Kvalifikacijų pasiūlos-paklausos disbalansas.* Aukštąjį mokslą baigusių asmenų kvalifikacija neatitinka darbo rinkos poreikių. Populiariausios studijų programos, tokios kaip teisė, verslas ir administravimas, ekonomika, nėra paklausios darbo rinkoje. ne tik nesumažino, tačiau papildomai padidino populiariausių specialybių vietų skaičių savo aukštosiose mokyklose nepriklausomai nuo šių specialybių paklausos darbo rinkoje ir šiek tiek naudojasi studentų sąmoningumo ir savimonės stoka.
- 6. Suaugusiųjų mokymosi programų pasiūlos trūkumas.** Aukštosios mokyklos šiuo metu nėra suinteresuotos suaugusiųjų švietimu. Nėra tinkamų motyvatorių, skatinančių tai daryti. Tuo tarpu, kadangi dalyvavimas suaugusiųjų švietime yra grįstas savanoriškais ir laisvo pasirinkimo pagrindais, intensyvumas ir paklausa priklauso išimtinai tik nuo pasiūlos kokybės, prieinamumo ir įvairovės.

Išanalizavus esamą švietimo sistemos situaciją ir jos priežastis, suformulavome galimus problemų sprendimo būdus. Siūlome tokius veiksmus:

1. Įvesti ūkio lėšų krepšelį bendrajame lavinime ir ikimokykliniame ugdyme
2. Optimizuoti esamą mokytojų skaičių

- 3. Keisti mokytojų rengimo tvarką**
- 4. Tobulinti studijų finansavimo tvarką**
- 5. Nustatyti minimalų stojimo į aukštąsias mokyklas konkursinį balą**

Mūsų siūlomi būdai yra orientuoti į sisteminius pokyčius Lietuvos švietime, o jiems reikalingi sprendimai turėtų būti priimami tiek valstybės, tiek savivaldybė, tiek įstaigos lygmenyje. Ne visi mūsų siūlomi būdai yra „patogūs“, tačiau būtini siekiant naikinti esamų problemų priežastis. Pagrindinė idėja – tik gerai organizuotas švietimo įstaigų valdymas bei tinkamai sudėlioti stimulai/motyvatoriai sudaro sąlygas efektyviam lėšų panaudojimui, skatina abipusiai naudingą mokytojo ir mokinio dialogą, leidžia pasireikšti švietimo dalyvių kūrybiškumui, skatina individualizaciją bei didina švietimo sistemos dalyvių, visų pirma mokinio ir studento, motyvaciją.

Nors besikeičiančioje aplinkoje yra itin sudėtinga apibūdinti visus galimus scenarijus, mūsų pateikiamas švietimo raidos scenarijus yra paremtas tinkamų paskatų/motyvuojančių faktorių/stimulų nustatymu atskiroms švietimo sistemos grandims, kas skatintų švietimo sistemos dalyvius priimti teisingus ir į ilgalaikius švietimo sistemos tikslus orientuotus sprendimus esant bet kokiam aplinkos neapibrėžtumui ar aplinkos pokyčiams.

Turinys

1. Įvadas	8
2. Švietimo ir valstybės raidos sąsaja	10
2.1. Darbo rinkos tendencijos Lietuvoje	10
2.2. Žinių visuomenės vystymas	10
2.3. Regionų ekonominė ir socialinė sanglauda.....	10
2.4. Kultūrinė raida	11
3. Kur esame ir kur norime būti.....	12
3.1. Dabartinė švietimo būklė ES šalių kontekste.....	12
3.2. Valstybės ilgalaikiai tikslai	13
4. Kas trukdo mums tai pasiekti	15
4.1. Ikimokyklinio ugdymo įstaigų ir ugdymo formų stoka	15
4.2. Pedagogų perteklius ir netikslingas rengimas	16
4.3. Neefektyvus švietimo įstaigų valdymas.....	20
4.4. Neefektyvus biudžeto valdymas	22
4.5. Specialistų pasiūlos-paklausos disbalansas.....	22
4.6. Suaugusiųjų mokymosi programų pasiūlos trūkumas.....	24
5. Švietimo sistemos tobulinimo scenarijai	25
6. Strateginės gairės	27
7. Prioritetų nustatymas	30
8. Sėkmės vertinimo kriterijai.....	30

1. Įvadas

Paklaustas, kokie yra valstybės prioritetai, buvęs Didžiosios Britanijos premjeras T. Blair atsakė: „Švietimas, švietimas, švietimas“. Valstybės vaidmuo švietimo raidoje turi didelę reikšmę. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijai tenka pagrindinio formaliojo ir neformaliojo švietimo politikos formuotojo bei jos įgyvendinimo koordinuotojo vaidmuo. Taigi Lietuvos švietimo sistema tiesiogiai priklauso nuo sprendimų, priimamų Švietimo ir mokslo ministerijos lygmenyje.

Valstybė yra pagrindinis švietimo tiekėjas ir finansuotojas. Visgi, švietimo finansavimas nėra pagrindinis veiksnys, lemiantis švietimo kokybę šalyje. CATO politikos analizės instituto tyrimo duomenimis nėra tiesioginio ryšio tarp valstybės skiriamų finansinių lėšų dydžio ir gyventojų išsilavinimo lygio. Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV) nuo 1970-ųjų iki 2007-ųjų metų valstybės išlaidos, skiriamos vienam pagrindinės mokyklos moksleiviui, išaugo beveik 2,5 karto, tačiau skaitymo ir matematikos gebėjimai visai nepakito, o gamtos mokslų supratimas tik suprastėjo. Tai nereiškia, jog švietimas neturi būti vienas iš valstybės finansuojamų sričių prioritetų, tačiau parodo, jog kur kas svarbiau yra lėšų panaudojimo efektyvumas. Efektyviai panaudoti ribotas finansines lėšas yra lengviau, turint efektyviai veikiančią švietimo organizavimo sistemą bei ilgalaikę švietimo viziją.

Lietuvos švietimo sistema, palyginus su kitomis valstybėmis, yra jauna – švietimo koncepcija suformuluota 1992 m. Nuo to laiko buvo įgyvendinta nemažai struktūrinių pokyčių: pradėti organizuoti valstybiniai egzaminai, įvesta profiliavimo sistema, ne kartą keistas švietimo finansavimo modelis – šiuo metu apsisotą ties švietimo „krepšelizacija“. Kol kas dar besiformuojančiai Lietuvos švietimo sistemai būtinos nuoseklios, ilgalaikės, į problemų priežasčių šalinimą orientuotos permainos, kurių rezultatai gali tapti pastebimi tik po 10 ar daugiau metų.

Dauguma švietimo sistemos dalyvių nuolat gyvena įspūdžiais, kad jau 15 metų vysta nuolatinę švietimo sistemos reforma. Atgavusi nepriklausomybę, Lietuva iš esmės paveldėjo tuometinį švietimo sistemos modelį, įskaitant ugdymo programas, parengtus mokytojus, švietimo įstaigų tinklą bei tam tikras tradicijas bei įsitikinimus. Svarbu pažymėti, kad vėliau du dešimtmečius buvo dairomasi į JAV, Škotijos, Didžiosios Britanijos, Nyderlandų ir kitų šalių švietimo modelius. Įgyvendinant atskirus projektus buvo bandoma adaptuoti atskirus tose šalyse sėkmingai veikiančius ir pasiteisinusius elementus, tačiau atskirų elementų įgyvendinimas veikia nebūtinai visus sistemos dalyvius, o kelių gerųjų praktikų „perėmimas“ neduoda tokių efektų, kokių buvo tikimasi. Mūsų nuomone, Lietuva šiuo metu dar neatrado savojo švietimo sistemos veido ir dar nėra sau atsakiusi į klausimą, kokią švietimą ji nori turėti ir kokią galimybę ji nori suteikti savo piliečiams ir gyventojams.

Bet koks pokytis švietimo sistemoje efekto ar poveikio prasme pasimato ne iškart, bet po kelių, dešimties ar net keliolikos metų. Turbūt žmonės, 1999 m. pirmieji laikę nacionalinius matematikos ir istorijos egzaminus, tik dabar gali pasakyti, ar tokia egzaminų sistema davė pastebimus efektus, atitinkamai dabartinės „krepšelizacijos“ bendrajame lavinime bei aukštajame moksle efektus ir pasekmes matysime tik po 5-8 metų. Tačiau, gyvenimas nestovi vietoje ir mes ateityje turėsime dar penkis Snoro bankus, dar du Vyriausybių pasikeitimus, dar dvi ekonomines krizes, dar vieną emigracijos bangą ir visuomet galėsime turėti pasiteisinimą, kad tiems laukiamiems švietimo sistemos pokyčių efektams įtakos turėjo kiti aplinkos veiksniai. Atsižvelgdami į tai, manome, kad besikeičiančioje aplinkoje yra itin sudėtinga apibūdinti visus galimus scenarijus ir veiksmų planus viename dokumente, todėl mūsų pateikiamas švietimo raidos scenarijus yra paremtas tinkamų paskatų/motyvuojančių faktorių/stimulų (angl. *Incentives*) nustatymu atskiroms švietimo sistemos grandims, kas skatintų švietimo sistemos dalyvius priimti teisingus ir į ilgalaikius švietimo sistemos tikslus orientuotus sprendimus esant bet kokiam aplinkos neapibrėžtumui ar aplinkos pokyčiams.

Verta pastebėti, kad sprendimai švietimo sistemoje, analogiškai kaip ir kituose valstybės sektoriuose, yra dažniau trumpalaikiai ir paremti kadenciniais politiniais motyvais. Dažnai net susidaro įspūdis, kad priimamas sprendimas suteikia tam tikrus trumpalaikius pagerinimus arba naudą atskiroms sistemos grandims. Politikai vengia drastiškų sprendimų, ypač jei tai liečia mokytojus ir mokyklas, nes ilgam gali prarasti populiarumą rinkėjų akyse. Todėl dažnai yra žinomos faktinės problemos, tačiau bandoma jas užmaskuoti įvairiomis iniciatyvomis, programomis ir projektais, kad visos švietimo sistemos grupės ir dalyviai liktų patenkinti arba būtų giliai įsitraukę į ES ar valstybės lėšomis finansuojamas veiklas. Tokiu atveju turime situaciją, kai vėžį gydome aspirinu, nors puikiai suvokiame, kad ateityje ligos simptomai ir padariniai bus dar skaudesni. Mes manome, kad savaime švietimo sistemoje egzistuojančios problemos neišsispres, o problemų sprendimas nebūtinai bus priimtinas ir palaikomas atskirų švietimo sistemos dalyvių. Bet kokiu atveju, šiame dokumente orientuojamės į struktūrinius ir sisteminius pokyčius, kurie iš vienos pusės nėra „patogūs“, tačiau kuriuos įgyvendinus, tikime, atsirastų tinkami motyvai ir prielaidos sistemos dalyviams savarankiškai imtis lyderystės ir tolesnio tobulinimo vaidmens nepriklausomai nuo trumpalaikių asmeninių interesų ar aplinkos pokyčių.

Švietimo raidos scenarijus „Lietuvai“ yra orientuotas į sisteminius pokyčius Lietuvos švietimo sistemoje. Pagrindinė scenarijaus idėja – tik gerai organizuotas švietimo įstaigų valdymas bei tinkamai sudėlioti stimulai/motyvatoriai sudaro sąlygas efektyviam lėšų panaudojimui, skatina abipusiai naudingą mokytojo ir mokinio dialogą, leidžia pasireikšti švietimo dalyvių kūrybiškumui, skatina individualizaciją bei didina švietimo sistemos dalyvių, visų pirma mokinio ir studento, motyvaciją.

Scenarijus remiasi idėja, jog švietimo etapai yra integralūs ir tarpusavyje glaudžiai susiję. Todėl neigiama patirtis viename švietimo lygmenyje turi pasekmių asmens motyvacijai ir pasiekimams perėjus į aukštesnį lygmenį. Tokiu būdu motyvacijos praradimas vidurinėje mokykloje gali turėti įtakos asmens apatiškumui dalyvauti suaugusiųjų švietime ir pan. Dėl šios priežasties švietimo tobulinimas turi orientotis į sisteminius pokyčius, apimančius visą švietimo sistemą.

2. Švietimo ir valstybės raidos sąsaja

Švietimo sistemos vystymas ir tobulinimas yra būtina sudedamoji valstybės politikos dalis, siekiant darnaus šalies ūkio ir kultūros vystymosi. Švietimo sistemos raida yra glaudžiai susijusi su darbo rinkos tendencijomis, žinių visuomenės vystymusi bei regionų ekonomine ir socialine sanglauda.

2.1. Darbo rinkos tendencijos Lietuvoje

Būtina sąlyga tvariam BVP augimui yra subalansuota darbo rinka su natūraliu nedarbo lygiu, kvalifikacijų paklausos – pasiūlos pusiausvyra bei aukštas darbuotojų našumas. Lietuvoje nedarbo lygis 2011 m. II ketv. siekė 15,6 proc., kai natūralus nedarbo lygis, netrikdantis BVP augimo, siekia 6,5 proc. Lietuvoje užimtumo problema buvo dar aktualesnė jaunų žmonių tarpe: 2011 m. birželio mėn. duomenimis Lietuvoje darbo neturėjo 32,6 proc. jaunimo iki 25 m., kai ES šalių vidurkis – 20,5 proc.

Šiuo metu šalyje yra susidariusi paradoksali situacija - esant aukštam nedarbo lygiui, įmonės skundžiasi kvalifikuotos ir tinkamos darbo jėgos trūkumu. Toks paklausos ir pasiūlos neatitikimas sudaro pagrindą aukštai bedarbystei, o bedarbystė savo ruožtu stipriai prisideda prie darbingo amžiaus žmonių emigracijos. 2010 m. išvykimą iš Lietuvos deklaravo 83 tūkst. gyventojų. Apklausos duomenimis tipinis statistinis emigrantas yra 25-34 m. amžiaus didžiųjų miestų gyventojas, turintis aukštąjį išsilavinimą. Todėl šiuo metu yra susidariusi situacija, jog Lietuvoje santykinai „pigiai“ paruošiama kvalifikuota darbo jėga, tačiau dėl egzistuojančio kvalifikacijų disbalanso užsienio šalys perka Lietuvos darbo jėgą nekvalifikuotam darbui atlikti.

Taip pat pastebimas žemas darbo rinkos produktyvumas, 2010 m. tesiekęs 55 proc. ES vidurkio. Pagal šį rodiklį tarp ES šalių narių Lietuva lenkia tik Bulgariją, Rumuniją ir Latviją.

Darbo rinkos problemos yra iš dalies ir švietimo sistemos trūkumų, tokių kaip netikslingas profesinis orientavimas, pilietinės visuomenės dalyvių sąmoningumo stoka, mokslo ir verslo sąsajų nebuvimas, žemų priėmimo į aukštąjį mokslą kriterijų, rezultatas. Atitinkamai, švietimo sistema iš esmės daro įtaką šalies darbo rinkos struktūrai ir socialiniams, ekonominiams ir demografiniams procesams šalyje.

2.2. Žinių visuomenės vystymas

Šalies švietimo sistema yra žiniomis paremtos ekonomikos variklis. Žinių ekonomikos pagrindas – aukšta ugdymo kokybė, stipri dalyvių motyvacija, valia ir sąmoningumas, praktiškai veikianti mokymosi visą gyvenimą programą, mokslo žiniomis ir idėjomis paremtas verslas bei intensyvus inovacijų bei informacinių technologijų panaudojimas. Žinių ekonomikos vystymas daro teigiamą įtaką darbo našumui, kuria žiniomis grindžiamas darbo vietas, padeda kurti didesnę produktų ir paslaugų pridėtinę vertę ir tokiu būdu prisideda prie šalies konkurencingumo didinimo.

Žinių ekonomika Lietuvoje kol kas vystosi vangiai. Inovacijų vystymas, ugdymo ir studijų kokybė, suaugusiųjų švietimas yra būtini žinių ekonomikai, deja, šie elementai nėra Lietuvos stiprioji pusė. Pavyzdžiui, pagal suminį 2009 m. ES inovatyvumo indeksą Lietuva yra tik 24 vietoje tarp visų ES šalių narių. Atsižvelgiant į tai, švietimo sistemos elementai: ugdymo turinys, kokybė ir prieinamumas, visuomenės sąmoningas mokymosi visą gyvenimą poreikis, neformalus ugdymas bei kūrybiškumas tiesiogiai prisidėtų prie žinių visuomenės (žinių ekonomikos) vystymo Lietuvoje.

2.3. Regionų ekonominė ir socialinė sanglauda

Šalies ekonomikos vystymosi darna priklauso nuo regionų ekonominės ir socialinės sanglaudos. Lietuvoje tam tikri rajonai susiduria su didesnėmis užimtumo ir nedarbo problemomis. Pavyzdžiui, 2010 m. nedarbas Ignalinos, Mažeikių, Šalčininkų rajonuose siekė apie 20 proc., kai Elektrėnų, Birštono savivaldybėse šis rodiklis buvo gerokai mažesnis – atitinkamai 10,5 ir 11,4 proc. Pastaraisiais metais Lietuvos regionų divergencija augo. Atlikus studiją 2011 m. paaiškėjo, jog skirtumas tarp daugiausiai

BVP vienam gyventojui sukuriiančios Vilniaus apskrities ir mažiausiai BVP vienam gyventojui sukuriiančios Tauragės apskrities nuo 2000 m. išaugo trigubai.¹

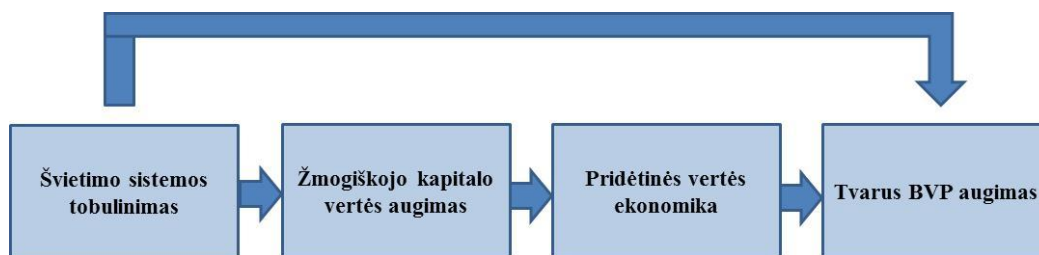
Regionų plėtros netolygumai susidaro dėl sunkiai politiškai valdomų (arba iš viso nevaldomų) demografinių ypatumų, pvz. gimstamumo ir mirtingumo, nevienodo gamtinių išteklių pasiskirstymo bei tam tikrų politinių-ekonominių procesų. Regionų ekonominei ir socialinei sanglaudai įtakos taip pat turi kontroliuojami veiksniai: švietimo kokybė, inovacijų, modernių technologijų prieinamumas, projektų įgyvendinimas, valstybės parama regionų atskirčiai mažinti, ugdymo įstaigų vaikams bei suaugusiems prieinamumas.

2.4. Kultūrinė raida

Švietimo vystymas yra neatsiejamas nuo šalies kultūrinės raidos. Ugdymo įstaigos stipriai prisideda prie asmens vertybių formavimo bei asmens tautinės ir kultūrinės savimonės brandinimo. Švietimo turinys skatina tokias vertybes, kaip pilietiškumas, humanizmas, demokratiškumas, atvirumas naujovėms, taip pat prisideda prie valstybinės kalbos, kaip vienos iš kultūros sampratos sudedamųjų dalių, teisingo vartojimo ir puoselėjimo.

Švietimo prieinamumo didinimas ir dalyvavimo švietime (motyvacijos) skatinimas yra susiję su vertybių puoselėjimu ir asmens savimonės formavimu.

Pav. 1: Švietimo sistemos įtaka šalies raidai

Atitinkamai, efektyviai organizuota švietimo sistema prisideda prie žmogiškojo kapitalo vertės savivertės augimo.

¹ Akvilė Kilijonienė, Jurgita Bruneckienė, „Regionų ekonomikos konvergencija ir divergencija ekonominės krizės kontekste“, 2011 m. , <http://www.ktu.lt/lt/mokslas/zurnalai/ekovad/16/1822-6515-2011-0189.pdf>

3. Kur esame ir kur norime būti

3.1. Dabartinė švietimo būklė ES šalių kontekste

Švietimo finansavimas. Lietuvos švietimui skiriamų valstybės asignavimų dalis (proc. nuo BVP), 2000-2010 m. buvo stabili ir sudarė apie 5 proc. BVP, kas apytiksliai prilygsta ES šalių narių vidurkiui. Pinigine išraiška 2010 m. Lietuva švietimui skyrė 5,9 mlrd. Lt ir pagal šį rodiklį užima 17 vietą tarp ES šalių narių. Didžiausia lėšų dalis 2000-2010 m. (2,5 proc. nuo BVP) Lietuvoje buvo skiriama viduriniam lavinimui, mažiausia ikimokykliniam ugdymui (0,5 proc. nuo BVP).

Dalyvavimas švietime. Vienas iš Lietuvos švietimo strategijos 2003-2012 m. tikslų - didinti švietimo sistemos prieinamumą. Šį tikslą Lietuvai pavyko įgyvendinti - 2010 m. virš 90 proc. 25-64 m. gyventojų turėjo įgiję bent vidurinį išsilavinimą. Pagal šį rodiklį Lietuva pirmauja tarp ES šalių. Pagal gyventojų, įgijusių vidurinį (iki 24 m.) ir aukštąjį išsilavinimą, rodiklį Lietuva taip pat užima gan aukštas pozicijas, atitinkamai 6 ir 8 vietas tarp ES šalių narių ES ir jau dabar viršija 2020 m. ES švietimo siekius. Papildomai reiktų atkreipti dėmesį, kad atskiri rodikliai praktikoje gali turėti ir kitokia prasmę ir neatspindėti realios Lietuvos švietimo būklės situacijos ES kontekste. Taip gali būti todėl, kad atskirose šalyse ne visos studijų kryptys vienodai priskiriamos aukštajam mokslui, pvz. Nyderlanduose „policininko“, „gaisrininko“, „slaugytojo“, kt. specialybės yra priskiriamos profesiniam mokymui, tuo tarpu Lietuvoje šių sričių specialistų rengimas ir studijų programos priskiriamos aukštajam mokslui. Atsižvelgiant į tai, faktiniai Lietuvos dalyvavimo švietimo (ypatingai aukštajame moksle) rodikliai gali būti ženkliai mažesni.

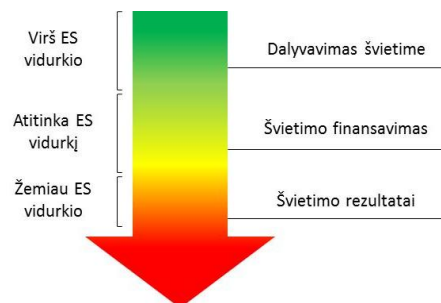
Priešinga situacija yra susidariusi ikimokykliniame ugdyme ir suaugusiųjų švietime:

- Pagal dalyvavimą ikimokykliniame ugdyme Lietuva užima tik 24 vietą tarp ES šalių, atsilikdama nuo ES vidurkio 15 procentinių punktų;
- 2003-2012 m. švietimo strategijoje buvo iškeltas tikslas, jog kasmet mokytūsi ne mažiau kaip 15 procentų darbingo amžiaus suaugusių šalies gyventojų. Tokį pat siekį ES kelia šalims narėms iki 2020 m. Tačiau, vadovaujantis Švietimo ir mokslo ministerijos duomenimis, Lietuvoje 2010 m. tik 4 proc. darbingo amžiaus suaugusiųjų.

Pasiekimai. Kiekybiniai rodikliai, t.y. finansavimas, dalyvavimas švietime, sudaro palankias sąlygas, tačiau neįtakoja kokybinių pasiekimo rodiklių. EBPO (ang. OECD) kas trejus metus atlieka palyginamąjį tyrimą moksleivių skaitymo, skaičiavimo ir gamtos mokslų gebėjimams patikrinti. Tarp 65 tyrime dalyvavusių pasaulio valstybių pagal suminį moksleivių gebėjimų indeksą Lietuva atsidūrė 40 vietoje, statistiškai reikšmingai atsilikdama nuo visų tyrime dalyvavusių šalių vidurkio visose kategorijose. Tarp ES šalių narių pagal šį rodiklį Lietuva pranoko tik Bulgariją ir Rumuniją.

Prasti moksleivių bei studijuojančiųjų pasiekimai stabdo mokslo ir inovacijų pažangą. Mokslo ir technologijų srityje Lietuvoje dirba virš 40 proc. visų dirbančiųjų, tai yra daugiau nei ES šalių vidurkis. Tačiau pagal EPO registruotų patentų skaičių milijonui gyventojui bei pagal aukštųjų technologijų dalį šalies eksporte Lietuva priklauso ES autsaiderėms, užimdama atitinkamai 26 ir 23 vietas.

Pav. 2: Lietuvos švietimo rodikliai ES šalių kontekste

Apibendrinimas: Lietuvos švietimo sistemoje dominuoja išskirtinai kiekybės viršenybės prieš kokybę principas. T.y. Lietuva numatydamą švietimui santykinai palyginamą tarp ES šalių finansavimą (proc. nuo BVP), orientuojasi į kiekybines švietimo charakteristikas (kuo daugiau visko), tačiau nėra orientacijos į rezultatus. Manome, kad tokia situacija yra dėl dviejų pagrindinių priežasčių:

- Kokybinių rezultatų gerėjimas yra ilgo laikotarpio sąmoningų veiksmų pasekmė, taip pat yra sunkiai apčiuopiamas ir apskaičiuojamas. Tuo tarpu kiekybinių parametų „aukojimas“ vardan kokybės įvertinamas iš karto kiekiu ir dažniausiai pinigine išraiška, todėl politiškai yra nepatrauklus ir „nepatogus“;
- Atskirose švietimo sistemos grandyse yra sąmoningai arba nesąmoningai nustatyti automatiniai motyvatoriai, kurie jos dalyvius skatina orientuotis į kiekybę ir greitą lėšų gavimą. Pavyzdžiui, vadybos ar teisės studijų programų plėtra: įvairiais vertinimais vadybininkų ir teisininkų specialistų paklausa rinkoje yra maža ir toliau ženkliai mažės, tačiau dėl netinkamų motyvatorių aukštosios mokyklos nesąmoningai skatinamos priimti kuo daugiau šių specialybių studentų dėl vis dar išlikusios aukštos šių studijų programų paklausos. Kitas pavyzdys: mažėjant mokinių skaičiui, mokyklos vadovas skatinamas išlaikyti esamą mokytojų skaičių, atitinkamai mažinant vidutinį vieno mokytojo (asmens) apkrautumą bei didinant nepasitenkinimą dėl sumine išraiška sumažėjusių pajamų. Tačiau mokyklos vadovas tai laiko mažesne blogybe nei „mokytojo atleidimas iš darbo“, kas esamoje švietimo sistemoje apskritai nėra vartotina sąvoka.

3.2. Valstybės ilgalaikiai tikslai

Lietuvos švietimo paskirtis – duoti pagrindą dinamiškai atsinaujinančiai visuomenei, atvirai ir kritiškai visuomenės sąmonei, ugdyti asmens gebėjimą vadovautis tokiomis vertybėmis, kaip asmens nelygstama vertė ir orumas, artimo meilė, asmens laisvė, tolerancija, kt.

Lietuvos švietimas remiasi trimis pagrindiniais principais:

1. **Humaniškumo principas** – orientacija į žmogų kaip į vertybę, pastangos ugdyti gebantį laisvai pasirinkti ir už pasirinkimus atsakingą žmogų;
2. **Demokratiškumo principas** – kritiškai mąstančio, tolerantiško, iniciatyvaus ir bendruomeniško asmens ugdymas;
3. **Atsinaujinimo principas** – atviro, kūrybingo žmogaus, sugebančio prisitaikyti kintančioje aplinkoje, ugdymas.

Verta pažymėti, kad pagrindiniai švietimo principai yra orientuoti tik į mokinį, studentą, besimokantįjį, t.y. tiesiogiai nusako, kad valstybės veiksmai tobulinant švietimo sistemą turi visų pirma turėti atsizvelgti į mokinio, ir tik vėliau į pačios sistemos, kaip tokios, interesus.

Lietuvos švietimo strategijoje 2003-2012 m. keliami tokie pagrindiniai siekiai:

- Sukurti **efektyvią švietimo sistemą**, grįstą atsakingu valdymu, tikslingu finansavimu ir racionalių išteklių naudojimu ;
- Plėtoti **švietimo prieinamumą** bei laiduoti mokymosi visą gyvenimą galimybes;
- Užtikrinti **švietimo kokybę**.

Švietimui ir mokslui didelis dėmesys yra skiriamas valstybės strateginiuose dokumentuose ir veiklos programose, tokiose kaip Valstybės ilgalaikės raidos strategija, Lietuvos inovacijų strategija 2010-2020 m., Lietuvos pažangos strategija, kt. Tarp prioritetinių uždavinių įvardinami visutotinai prieinamas ikimokyklinis ugdymas ir bendrasis lavinimas, aukštos kvalifikacijos švietimo ir ugdymo specialistų rengimas, kūrybingumo, inovatyvumo skatinimas, mokymosi visą gyvenimą plėtra.

Pav. 3: Strateginių Lietuvos dokumentų santrauka švietimo kontekste

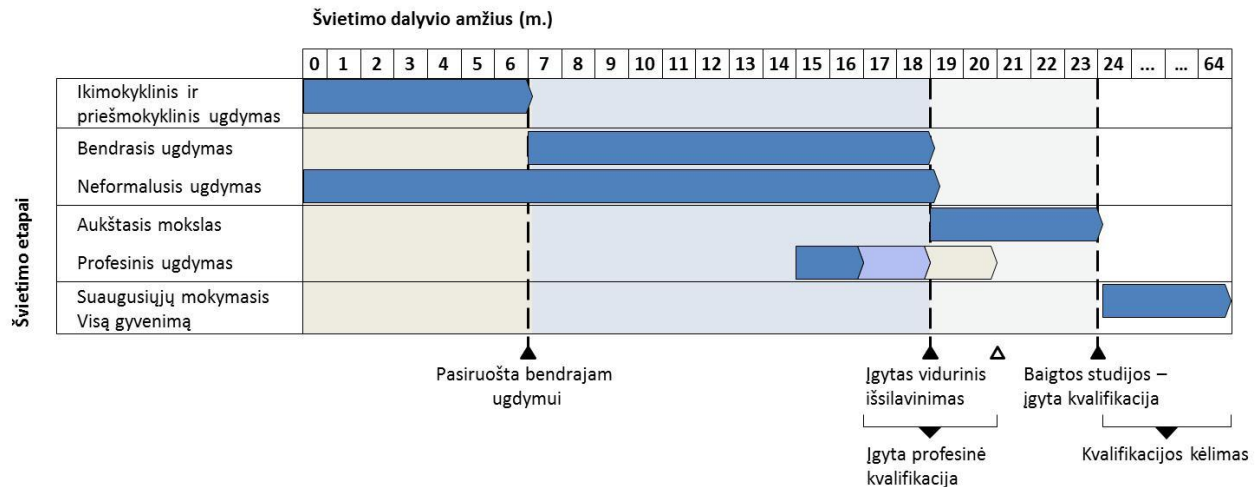
<p>Lietuvos inovacijų 2010-2020 m. strategija</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ugdyti kūrybingą ir inovatyvią visuomenę • Kurti kūrybingumą ir inovatyvumą skatinančią švietimo ir aukštojo mokslo sistemą • Skatinti mokymąsi visą gyvenimą • Plėtoti efektyvius verslo ir mokslo bendradarbiavimo mechanizmus • Stiprinti mokslo, studijų ir verslo sąveiką
<p>Valstybės ilgalaikės raidos strategija</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Visuotinai prieinamas ikimokyklinis ir priešmokyklinis ugdymas • Visuotinai prieinamas vidurinis išsilavinimas • Mokslo ir studijų sistemos struktūrinės reformos tęstinumas • Suaugusiųjų švietimo plėtra • Racionalios, skaidrios švietimo finansavimo sistemos užtikrinimas • Mokyklų savarankiškumo ir atsakomybės įtvirtinimas • Aukščiausios kvalifikacijos specialistų rengimas • Mokytojų rengimo ir perkvalifikavimo sistemos tobulinimas
<p>Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Sukurti veiksmingą mokymosi visą gyvenimą sistemą <...> užtikrinančią <...> būtinų žinių bei įgūdžių įgijimą • Aukštųjų mokyklų studentams sudaryti sąlygas bent vieną semestrą studijuoti kitų šalių aukštosiose mokyklose • Sukurti <...> studentų ir dėstytojų mobilumo sistemas • Švietimo įstaigose sukurti kūrybingumui palankią aplinką, kurioje galimybių mokytis neribotą materialinė bazė • Plėsti švietimo įstaigų savivaldą ir savarankiškumą • Remti neformalųjį ugdymą • Sukurti kiekvieno asmens gabumų atskleidžiančią švietimo ir mokslo sistemą

Apibendrinimas: Daugumoje Valstybės strateginės reikšmės dokumentų yra įtvirtintos nuostatos, pabrėžiančios švietimo išskirtinumą bei svarbą tvarkios žinių ekonomikos plėtrai, taip pat nustatyti pakankamai ambicingi efektyvia švietimo sistema paremti valstybės tikslai. Vertinant švietimo rezultatus ir pasiekimus Lietuva šiuo metu yra viena iš ES autsaiderių, todėl, neišsprendus struktūrinių švietimo sistemos problemų, ambicingi valstybės siekiai, deja, gali likti neįgyvendinti.

4. Kas trukdo mums tai pasiekti

Siekiant apibrėžti galimus švietimo sistemos tobulinimo ir/ar raidos scenarijus, būtina atlikti atskirų švietimo grandžių analizę bei suprasti pagrindines prastus švietimo rezultatus lemiančių veiksnių priežastis. Žemiau pateikiame bendrą švietimo grandžių schemą, taip pat toliau šiame skyriuje analizuojame kritines atskirų švietimo grandžių problemas.

Pav. 4: Švietimo grandžių schema

4.1. Ikimokyklinio ugdymo įstaigų ir ugdymo formų stoka

Ikimokyklinis ir priešmokyklinis ugdymas turi didelę reikšmę vaiko asmenybės raidai. Tęstiniai tyrimai rodo, jog ikimokykliniame amžiuje formuojasi pažintiniai vaiko gebėjimai. Kokybiškas ir tikslingas ikimokyklinis ugdymas daro teigiamą įtaką vaiko mokymosi pasiekimams, socialinei ir emocinei brandai bei yra vienas iš efektyviausių būdų kovoti su nepalankiomis prigimtinėmis ugdymo aplinkybėmis, pvz. žemu tėvų išsilavinimo lygiu, skurdu, funkciniu neraštingumu, ir tokiu būdu užkerta kelią socialinei atskirčiai.

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, ikimokykliniame ir priešmokykliniame ugdyme 2010 m. dalyvavo tik 54 proc. 1-6 metų vaikų. Tarp jų - 70 proc. miesto gyventojų ir 23 proc. kaime gyvenančių mažamečių. Daugiausiai mažamečių, lankančių ikimokyklinio ugdymo įstaigas, buvo Utenos rajone, Palangos, Panevėžio, Alytaus, Klaipėdos miestuose – čia aprėptis sudarė virš 70 proc.

Pagal dalyvavimą ikimokykliniame ugdyme Lietuva patenka į ES šalių lentelės apačią. ES sąjungos vidurkis 2010 m. buvo apie 80 proc. ikimokykliniame ugdyme dalyvaujančių vaikų. Nėgana to, Lietuvos rodiklis nerodo pastebimos gerėjimo tendencijos nuo 2006 m. – dalyvavimas ikimokykliniame ugdyme paaugo vos 1 proc.

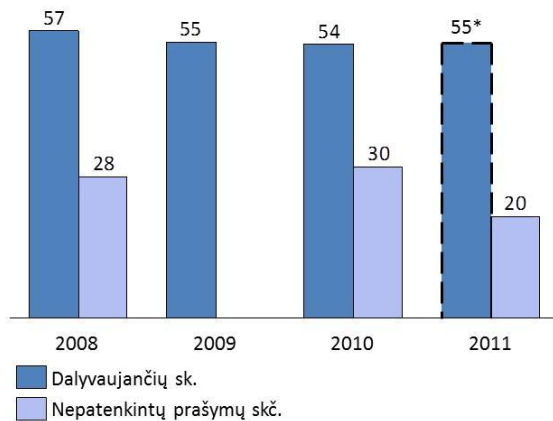
Pagrindinė prasto dalyvavimo ikimokykliniame ugdyme priežastis yra ne savanoriškas tėvų pasirinkimas ugdyti vaikus patiems, o ikimokyklinių ugdymo įstaigų ir ugdymo formų pasiūlos stygius. Lietuvos miestuose jaučiamas didelis ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo įstaigų poreikis. 2010 m. daugiau nei 30 proc. savivaldybių trūko vietų ikimokyklinio ugdymo įstaigose: į ikimokyklinio ugdymo grupes visoje Lietuvoje negalėjo patekti beveik 30 tūkst. ikimokyklinio amžiaus vaikų, iš jų 14 tūkst. vaikų iki 3 metų. Vien Vilniaus darželiuose 2010 m. vietų negavo apie 5 tūkst. vaikų. 2011 m. situacija šiek tiek pagerėjo – buvo nepatenkinta „tik“ 20 tūkst. paraiškų priimti vaikus į darželius.

Visgi, net jaučiant perteklinę paklausą ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo paslaugoms, bendras įstaigų skaičius Lietuvoje 2005-2010 m. periodu netgi sumažėjo dėl valstybinių darželių uždarymo. Tuo pačiu metu nevalstybiniai darželiai kūrėsi itin vangiai – 2010 m. egzistavo tik 8 nevalstybinės

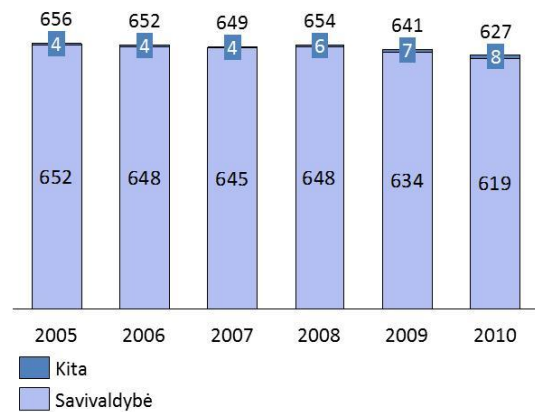
ikimokyklinio ugdymo įstaigos, kuriose mokėsi 0,5 proc. visų ikimokykliniame ugdyme dalyvaujančių vaikų. Pagrindinė priežastis - privačių darželių kūrimui taikomi aukšti teisiniai reikalavimai, egzistuoja nepalanki ūkio sąnaudų finansavimo sistema, todėl rinkos dalyviai neturi ekonominių paskatų aktyviai dalyvauti privačių darželių steigime.

Lyginant su 2005-2007 m. lygiu, gimstamumas Lietuvoje 2008-2010 m. buvo išaugęs. Turint omenyje dabartinę vietų ikimokyklinio ugdymo įstaigose deficitą bei padidėjusį gimstamumą 2008-2010 m., poreikis naujiems darželiams kurti išliks dar ne vienerius metus.

Pav. 5: 1-6 m. vaikų, dalyvaujančių ikimokykliniame ugdyme Lietuvoje, ir nepatenkintų paraiškų skaičiaus palyginimas (tūkst.)

Pav. 6: Ikimokyklinio ugdymo įstaigos pagal steigėją.

* 2011 m. dalyvaujančių ikimokykliniame ugdyme vaikų skč. preliminarus

Švietimo ir mokslo ministerija iniciatyvos ėmėsi tik 2011 m., kai buvo sukurtos palankesnės sąlygos ikimokyklinio ugdymo įstaigoms steigti: supaprastintos ikimokyklinio ugdymo higienos normos, parengti ir patvirtinti teisiniai dokumentai ikimokykliniam ugdymui finansuoti taikant mokinio krepšelį, liberalizuoti reikalavimai dėl pastatų ir patalpų naudojimo steigiant naujas ikimokyklinio ugdymo įstaigas. Šios sąlygos yra itin svarbios, tačiau nepakankamos ūkio dalyviams sukuriant ekonomines paskatas steigiant privačius darželius ar diegiant inovatyvias ugdymo formas jau esančiuose darželiuose

Apibendrinimas: Lietuvoje ikimokyklinio ugdymo prieinamumo deficitas siekia apie 30 proc. Taip pat nėra ekonominių paskatų rinkos dalyviams aktyviai dalyvauti steigiant privačius darželius.

4.2. Pedagogų perteklius ir netikslingas rengimas

Pedagogai vaidina itin svarbų vaidmenį visuose švietimo etapuose. Švietimo kokybė yra glaudžiai susijusi su darželio auklėtojų, bendrojo lavinimo mokytojų bei dėstytojų kompetencija. Šiuo metu ryškėja kelios su pedagogų kvalifikacija ir skaičiumi susijusios problemos: pedagogų perteklius, pedagogų senėjimas, brangus pedagogų rengimas ir žemas stojančiųjų į švietimo ir ugdymo specialybes pažangumas.

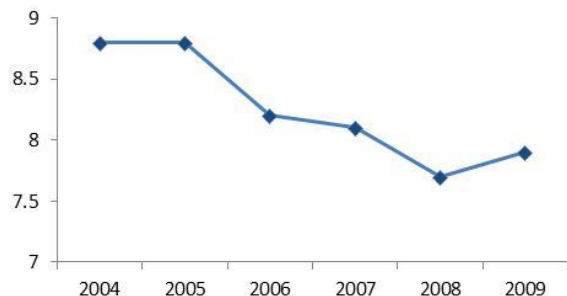
A) Pedagogų perteklius

Lietuvoje vienam mokytojui vidutiniškai tenka 8 mokiniai. Tai žemiausias rodiklis tarp ES šalių. Palyginimui, Vokietijoje šis skaičius yra beveik du kartus didesnis 16,6, o bendras ES vidurkis 12,2.

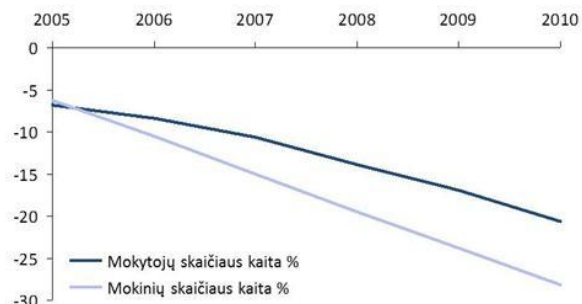
Tokia situacija susiklostė dėl to, jog bendrojo lavinimo mokyklose Lietuvoje mokinių skaičius mažėja daug sparčiau nei mokytojų skaičius, tuo tarpu problema dažniausiai sprendžiama išlaikant visą mokytojų kolektyvą, tačiau sumažinant vidutinį mokytojo krūvį. Dėl sumažėjusio gimstamumo 2001-

2007 m. laikotarpiu bei emigracijos per pastaruosius šešerius metus mokinių skaičius bendrojo lavinimo įstaigose sumažėjo 28 proc., tuo tarpu mokytojų skaičius atitinkamą laikotarpį sumažėjo 21 proc.

Pav. 7: Mokinių, tenkančių vienam bendrojo lavinimo mokyklos vidutiniam sąlyginiam mokytojui*, skaičius.

Pav. 8: Mokytojų* ir mokinių skaičiaus kaita 2004-2010 m.

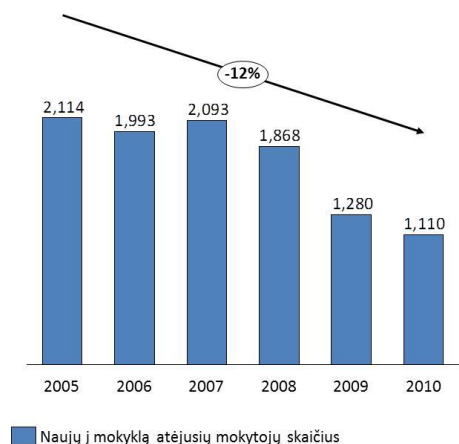
* Į mokytojų skaičių įskaitant mokyklų vadovus, jų pavaduotojus ugdymui ir ugdymą organizuojančių skyrių vedėjus, kurie turi pamokų.

B) Pedagogų senėjimas

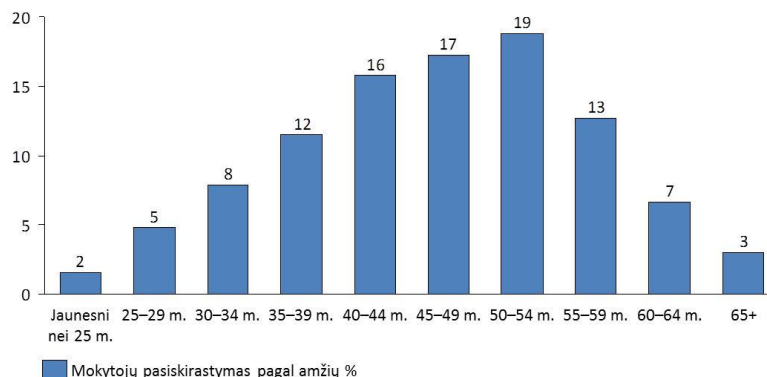
Nuolatinei mokymo turinio kokybei užtikrinti, būtina tolygi mokytojų kartų kaita ir kompetencijų perėmimas. Tačiau kiekvienais metais į bendrojo lavinimo įstaigas priimama vis mažiau naujų mokytojų. Pavydžiui, į bendrojo lavinimo įstaigas 2005 m. buvo priimta daugiau nei 2200 naujų mokytojų. 2010 m. jų skaičius sumažėjo per pusę iki 1100. Tokia situacija galėjo susiklostyti tiek dėl jaunų specialistų nenoro dirbti mokyklose, tiek dėl jau esamo mokytojų skaičiaus pertekliaus, todėl riboto poreikio.

Pedagogų amžiaus pasiskirstymas yra pasviręs į dešinę – pastebimi pedagogų senėjimo procesai. Vidutinis pedagogo amžius yra apie 50 m. Didžiausią mokytojų dalį, net apie 52 proc., sudaro mokytojai nuo 40 iki 54 m. amžiaus. 10 proc. mokytojų mokyklose yra vyresni nei 60 metų. Jauni mokytojai iki 35 metų amžiaus sudaro tik 15 proc. visų mokytojų.

Pav. 9: Naujų į bendrojo lavinimo įstaigas atėjusių pedagogų skaičius 2005-2010 m.

Pav. 10: Pedagogų pasiskirstymas pagal amžių procentais 2010 m.

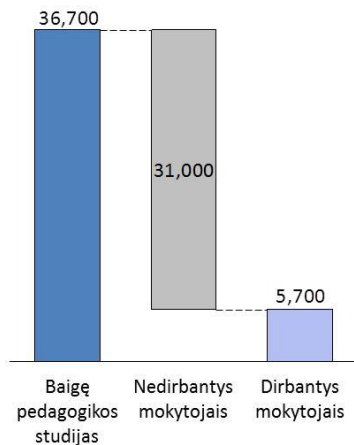
Vadovaujantis atliktais skaičiavimais, ateinančius dešimt metų baigusių pedagogikos studijas ir pasirenkančių mokytojo darbą asmenų skaičius bus apytiksliai **du kartus** mažesnis nei pedagogo darbą dėl pensinio amžiaus baigiančių asmenų dalis. Išlikus tokiai lėtai kartų kaitai mokykloje, mokytojų senėjimas taps didžiąja problema. Ateityje atsiras itin didelis jaunų mokytojų poreikis, kurio, tikėtina,

darbo rinka nesugebės tinkamai patenkinti. Dėl to jau dabar kyla didelė ugdymo kokybės ir mokinių pasiekimų kritimo rizika.

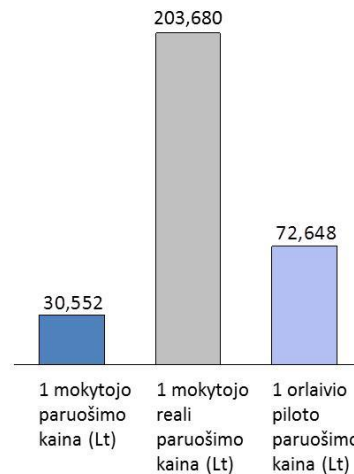
C) Brangus pedagogų rengimas

Lietuvos statistikos departamento duomenimis per 2000 – 2010 m. laikotarpį pedagogikos studijas baigė ir mokytojo kvalifikaciją įgijo beveik 37 tūkst. jaunuolių. Iš jų tik 5,7 tūkst. dirba mokyklose. Tai sudaro 15 proc. nuo visų baigusiųjų. Vidutiniškai kasmet apie 570 studentų pasirinkdavo dirbti pagal specialybę ir tapo mokytojais.

Pav. 11: Pedagogikos studijas baigę 2000-2010 m. ir mokytojais* dirbantys asmenys.

Pav. 12: Švietimo ir ugdymo krypties studijų kaina.

* Mokytojo sąvoka apima ikimokyklinio ugdymo įstaigose ir bendrojo lavinimo įstaigose ugdymo srityje dirbančius asmenis.

Nuo 2009 m. valstybė kasmet pilnai finansavo studijas vidutiniškai 800 švietimo ir ugdymo specialybių studentų. Apie 70 proc. visų krepšelių tekdavo Lietuvos edukologijos universiteto (VEU) studentams.

Atsižvelgiant į tai, jog apytiksliai 15 proc. asmenų, įgijusių pedagogo kvalifikaciją, renkasi darbą mokykloje (daroma prielaida, kad toks pats santykis yra tiek valstybės finansuojamų, tiek tarp už mokslą mokančiųjų studentų), darytina prielaida, kad vieno faktinio pedagogo parengimas, t.y. 4 metų studijų laikotarpiui, Lietuvai **kainuoja apie 200 tūkst. Lt.**² Tai beveik triskart didesnė suma, nei studijos brangiausiai Lietuvoje įvertintose orlaivių pilotavimo arba muzikos pakraipos studijų programose.

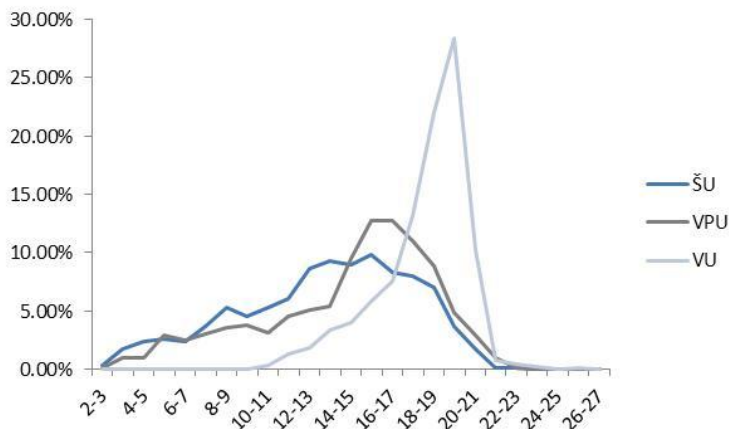
D) Žemas švietimo ir ugdymo specialybių studentų pažangumas

Daugiausiai pedagogų Lietuvoje ruošia Vilniaus pedagoginis universitetas ir Šiaulių universitetas. 2010 m. Lietuvos edukologijos universitetas (LEU) (buvęs VPU) rengė beveik 50 proc. visų švietimo ir ugdymo specialybių studentų. 20 proc. rengė Šiaulių universitetas, 19 proc. – Klaipėdos universitetas. Tipinis studijas VPU ar ŠU pasirinkęs studentas – 20-30 proc. mažiau pažangus nei vidutinis statistinis Vilniaus universiteto studentas.

² Prielaidos: Dabartinė švietimo ir ugdymo krypties metinė studijų kainą atspindi specialybės vertę, metinė studijų kaina – 7638 Lt., valstybė kasmet finansuoja 800 krepšelių, 15 proc. baigusiųjų dirba ikimokyklinio ugdymo, bendrojo lavinimo mokyklose.

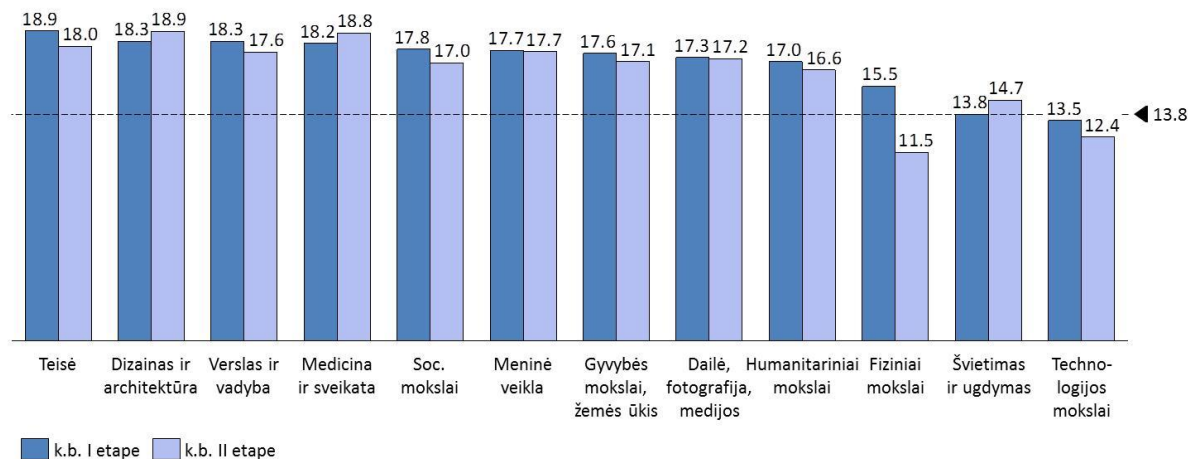
Pedagogikos specialybes dažniau renkasi abiturientai iš mažesnių miestelių ir kaimų. Didžiausia dalis stojančiųjų į pedagogikos specialybes buvo Šalčininkuose (19 proc. visų abiturientų mieste), Švenčionyse (18 proc.), Pakruojyje (13 proc.), Trakuose (11 proc.), Varėnoje (10 proc.). Didžiųjų Lietuvos miestų studentai pirmenybę teikė kitos pakraipos studijoms, tik 6 proc. abiturientų stojo į ugdymo specialybes.

Pav. 13: Lietuvos edukologijos universiteto (LEU arba VPU), Šiaulių universiteto (ŠU) ir Vilniaus universiteto (VU) vidutinio stojamojo balo pasiskirstymas 2010 m.

Abiturientai, kurie renkasi pedagogikos specialybes pirmuoju prioritetu, statistiškai turi mažesnę stojamojo balo vidurkį negu tie, kurie renkasi 3, 4 ar 5 prioritetu. LAMABPO duomenimis, 2011 m. pirmojo stojimų etapo metu minimalus priėmimo į švietimo ir ugdymo srities specialybes konkursinis balas buvo vienas mažiausių – 13,82 Lietuvoje, kai į įstoti į teisės studijų programas buvo reikalingas ne mažesnis kaip 18,9 konkursinis balas. Lengviau nei į švietimo ir ugdymo specialybes buvo galima patekti tik į technologijos mokslų srities specialybes, minimalus konkursinis balas – 13,46. Tačiau antrojo stojimų etapo metu minimalus priėmimo į švietimo ir ugdymo specialybes konkursinis balas pakilo visu balu iki 14,72. Tai parodo, jog prastesnius rezultatus iš valstybinių egzaminų gavę abiturientai renkasi švietimo ir ugdymo krypties specialybes kaip saugų variantą įstoti į aukštąją mokyklą ir pretenduoti į valstybės finansuojamas vietas. Geresnius balus turintiems jaunuoliams, pedagoginės pakraipos specialybės yra atsarginis variantas neįstojus į labiau trokštamas vietas.

Pav. 14: 2011 m. priėmimo į aukštąsias mokyklas konkursiniai balai pagal studijų kryptis.

Apibendrinimas: Šiuo metu yra „užsimerkiama“ arba linkstama garsiai nekalbėti apie bendrą šalies problemą, susijusią su pedagogų skaičiumi ir kvalifikacija. Lietuvoje nėra aiškios mokytojų rengimo valstybės strategijos ar vizijos. Neskiriama pakankamai dėmesio spręsti struktūrines problemas:

- Mokytojų yra per daug. Padidejusi vidutinį atlyginimą (skaičiuojant vienam pilnam etatui) „suvalgo“ dėl mokinių skaičiaus sumažėjimo proporcingai mažinamas krūvis, atitinkamai itin sparčiai auga mokytojų nepasitenkinimas ir demotyvacija;
- Mokytojų regeneracija sudaro tik 50%, t.y. per artimiausius 10 metų du išeinančius mokytojus turėsime galimybę pakeisti tik į vieną naują (arba būsime priversti mokytojus skatinti dirbti mokykloje jau suėjus pensiniam amžiui);
- Mokytojais tampa vidutiniškai pažangus moksleiviai, kurie mokys ateinančias kartas ir ateities Lietuvą. Ilguoju laikotarpiu turime degeneruojanti procesą;
- Faktiniam mokytojų parengimui išleidžiame vidutiniškai tris kartus daugiau lėšų, nei brangiausių (orlaivio pilotavimo ar muzikos) specialybių parengimui.

Mūsų nuomone, bet kokia švietimo strategija visų pirma prasideda nuo mokytojo. Apžvelgiant dabartinę situaciją, darytina išvada, kad Lietuva itin daug investuoja į vidutiniškai ir žemiau pažangius studentus, iš kurių apie 15 proc. taps mokytojais ir dirbs demotyvuojančioje darbo aplinkoje. Šis skaičius patenkins tik 50 proc. visų jaunų mokytojų paklausos.

4.3. Neefektyvus švietimo įstaigų valdymas

A) Netikslingas lėšų ūkiui ir ugdymui paskirstymas

Šiuo metu bendrojo lavinimo mokyklų finansavimas yra paremtas mokinio krepšelio lėšomis, skiriamomis iš valstybės biudžeto, bei ūkio lėšomis, kurias skiria savivaldybė.

Mokinio krepšelio lėšos mokykloms skiriamos pagal turimų mokinių skaičių. Kiekvienas mokinys turi savo krepšelį, kurio metinė vertė apskaičiuojama pagal šią formulę:

$$MK = K_b \times q \times 12$$

Mokinio krepšelis (MK) yra apskaičiuojamas pagal bazinį mokinio krepšelio koeficientą „ K_b “, ($K_b = 2,2793$) padauginus iš LR Vyriausybės nustatyto bazinės mėnesinės algos dydžio „ q “ (2011 metais tai buvo 122 litai/mėn.) ir padauginus iš 12 mėnesių. Šiais metais suma siekė 3336,9 Lt vienam moksleiviui. Krepšelio pinigai gali būti naudojami tik su ugdymu susijusioms veikloms, t.y. mokytojų atlyginimams, vadovėlių pirkimui ar kvalifikacijos kėlimui. Su ūkiu susijusioms išlaidoms savivaldybės savo mokykloms skiria aplinkos ir ūkio finansavimo lėšas, kurių pagalba mokykloje yra apmokama už komunalines paslaugas, šildymą, mokinių pavežėjimą, kt. Tačiau išskirtiniais atvejais ir mokinio krepšelių pagalba galima padengti dalį nenumatytų išlaidų susijusių su mokyklos ūkio reikmėmis. Lietuvoje 2007 m. duomenimis, skaičiuojant vienam savivaldybių tarybų įsteigtos bendrojo lavinimo mokyklos mokiniui, kitoms švietimo reikmėms iš bendrojo mokinio krepšelio vidutiniškai buvo perskirstyta 10 Lt mokinio krepšelio lėšų.

2007 metų duomenimis Lietuvoje iš savivaldybės biudžeto vienam savivaldybių bendrojo lavinimo moksleiviui buvo skiriama 1569 Lt mokyklos išlaidoms. Lietuvoje lėšos skirtos ūkio reikmėms sudaro vidutiniškai nuo 15 proc. iki 35 proc. nuo viso finansavimo. Tai ypatingai pastebima mažuose provincijos mokyklose, kuriose mokinių skaičius tenkantis vienam kvadratiniam metrui skiriasi keleriopai. Palyginimui Olandijoje vidutiniškai ūkiui skiriamos lėšos sudaro 8-10 proc. viso mokyklos biudžeto.

Pagrindinė šio skirtumo priežastis yra Lietuvos mokyklų techninė būklė, kuri dažniausiai yra prasta ir reikalauja didelių išlaidų arba ženklų infrastruktūros atnaujinimų. Mokykloje, kurioje mokosi apie 600 mokinių, renovacija ūkio išlaidų dalį nuo biudžeto sumažino nuo 25proc. iki 19 proc. ir taip

buvo sutaupyta apie 150 000 litų skirtų šildymui (Autoriams mokyklos pavadinimas žinomas). Per pastaruosius 15 metų Lietuvoje rekonstruotų bent už 1 mln. Lt švietimo įstaigų yra tik 19,5 proc. Rekonstrukcija yra patikimiausias būdas taupyti šildymo lėšas. Paskaičiuota, kad nerekonstruotoje mokykloje šildymo sezono metu vieną kvadratinį metrą kainuoja šildyti nuo 6 iki 7 litų, o rekonstruotoje mokykloje šie kaštai yra dvigubai mažesni ir kainuoja tik 3 litus už kvadratinį metrą. Tai reiškia, kad vidutinės kvadratūros (3705 kvadratinį metrų) nerekonstruotos mokyklos šildymas per mėnesį savivaldybei kainuoja 22-26 tūkst. Lt. Po rekonstrukcijos tokios mokyklos šildymas galėtų kainuoti apie 11 tūkst. Lt. Tai reiškia, kad per šildymo sezoną vidutinė nerekonstruota mokykla galėtų sutaupyti apie 50 tūkst. Lt.

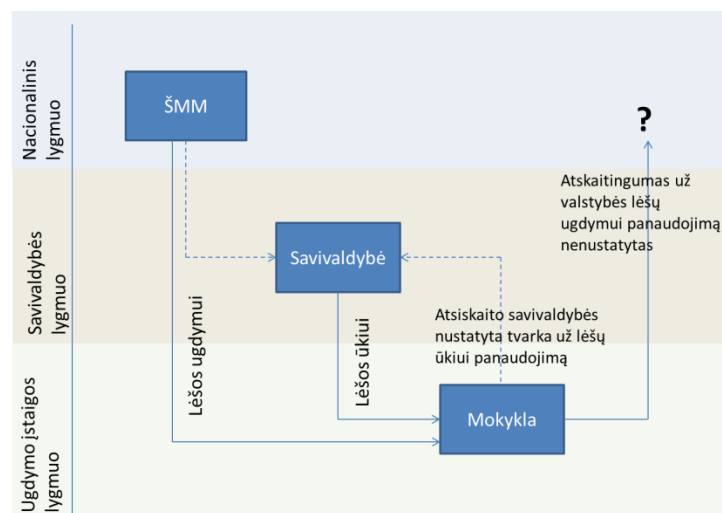
Kita medalio pusė - Lietuvoje dėl mažėjančių mokinių skaičiaus per šešis pastaruosius metus plotas, tenkantis vienam mokiniui ženkliai išaugo, o šildyti tenka ir nenaudojamas patalpas. Ironiška, kad dėl to daugelyje kaimo mokyklų, kuriose mokyklų plotas yra per didelis mažėjančiam mokinių skaičiui, vidutinė savivaldybės dotacija, tenkanti vienam vaikui, yra ženkliai didesnė negu miestų mokyklose.

Apibendrinimas: Šiuo metu Lietuva išleidžia santykinai didesnę lėšų dalį „sienų ir koridorių šildymui“ nei užsienio šalių mokyklos. Atitinkamai, ūkio ir ugdymo lėšų santykis 2-3 kartus atsilieka nuo pažangių ES šalių narių. Nepaisant to, kad renovacija turi reikšmingą poveikį ūkio lėšų poreikio sumažinimui, šiuo metu Lietuva vargu ar galės artimiausiu metu skirti ~1 mlrd. Lt visų likusių mokyklų atnaujinimui. Todėl svarbu nustatyti tinkamus motyvatorius ir ekonomines paskatas mokyklų vadovams ir savivaldybių darbuotojams ryžtingai spręsti mokyklų tinklo optimizavimo klausimus net ir esant sparčiai mažėjančiam mokinių skaičiui.

B) Švietimo įstaigos atskaitingumo stoka

Lietuvos mokyklos yra finansuojamos iš pagrindinių dviejų šaltinių: valstybės paskirtomų „mokinio krepšelių“ ir savivaldybių biudžetų. Už ūkinėms reikmėms panaudotas lėšas mokykla atsiskaito savivaldybės tarybai savivaldybės nustatyta tvarka. Atskaitingumas už ugdymui panaudotas lėšas ir už ugdymo rezultatus nėra apibrėžtas.

Pav. 15: Švietimo įstaigos atskaitingumas

Taip pat svarbu paminėti ugdymo įstaigos vadovo asmeninį atskaitingumą. Prieš patvirtinant naują darželių, mokyklos, profesinio ugdymo įstaigų vadovų skyrimo tvarką, kuri įsigaliojo 2011m. liepos 10 d., Lietuvoje bendrojo lavinimo mokyklų vadovai buvo renkami savivaldybių organizuojamų konkurso

metu. Dažniausiai vadovai renkami neapibrėžto laiko kadencijai. Šis vadovų rinkimų būdas kėlė daug spekuliacijų dėl ugdymo įstaigų vadovų kompetencijų ir neskaidraus vadovų parinkimo.

Pakeitus švietimo įstaigų vadovų skyrimo tvarką, nuo 2011 m. liepos 10 d. nauji kandidatai į mokyklos vadovus yra vertinami pagal visiems vienodus kriterijus. Taip pat, rengiant jų atranką yra įtraukiami profesionalūs personalo atrankos specialistai, mokinių, tėvų, mokytojų atstovai.

Atrankos sistema leidžia nustatyti kandidato kompetencijos lygį ir yra sudaryta iš 3 pagrindinių etapų:

1. Nacionalinėje mokyklų vertinimo agentūroje pagal nustatytą metodiką tikrinama vadovo kompetencija. Tinkamas kompetencijos lygis užtikrina galimybę dalyvauti konkrečios savivaldybės skelbiamame konkurse.
2. Pokalbis su komisijos nariais. Komisija yra sudaryta iš keturių bendruomenės narių: 1 mokytojų atstovo, 1 mokinių atstovo, 2 tėvų atstovų bei personalo atrankos specialisto iš kompetencijų vertinimą atliekančios institucijos.
3. Nacionalinis testas, skirtas patikrinti teises ir švietimo žinias.

Tinkamas įvertinimas kandidatui galioja trejus metus, per kuriuos jis gali dalyvauti savivaldybių rengiamuose švietimo įstaigų vadovų konkursuose.

Ši tvarka jau yra taikoma naujiems kandidatams į mokyklos vadovų postus. Nauja sistema formaliai turėtų perimti ir švietimo įstaigų vadovų veiklos vertinimo, atestacijos, vykdymo rolę.

Apibendrinimas: Nors nauja tvarka sudaro prielaidas objektyvesnei naujų švietimo įstaigų vadovų atrankai, šiuo metu nėra aišku, už ką konkrečiai atsako ugdymo įstaigos vadovai, kokią atsakomybę už ugdymo rezultatus neša savivaldybių švietimo skyriai, savivaldybės administracijos direktorius ir/ar taryba (pvz.: kas realiai turėtų būti atsakingas dėl ženkliai kritusių mokinių pasiekimų). Taip pat neaišku, kaip nauja vadovų skyrimo tvarka palies jau esamus, dažnai jau 20 ir daugiau metų įstaigai vadovaujančius asmenis. Todėl šiuo metu yra susidariusi situacija, kai realiai ne vienas švietimo sistemos lygmuo neprisiima atsakomybės už ugdymo pasiekimus, taip pat neturi motyvuojančių veiksmų optimaliai naudoti esamą mokyklų tinklą.

4.4. Nefektyvus biudžeto valdymas

Tipinė ugdymo įstaigos teisinė forma – biudžetinė įstaiga, todėl biudžeto planavimui ir vykdymui taikomas LR biudžeto sandaros įstatymas. Vadovaujantis galiojančia tvarka, kitiems veiklos metams mokyklos biudžetas (ūkio dalies) nustatomas pagal praėjusių metų išlaidas. Todėl, nepriklausomai nuo ugdymo įstaigos galimybių, motyvacijos ar pastangų taupyti, lėšos nėra perkeliamos į kitus metus, o susidaręs lėšų perteklius ar sutaupymas konkrečioje mokykloje (ypatingai ūkio lėšų) yra perskirstomas kitų, mažiau efektyvių įstaigų įsiskolinimams padengti.

Apibendrinimas: Ugdymo įstaigoms taikoma biudžeto planavimo ir vykdymo tvarka yra nefektyvi ir nesudaro galimybių ugdymo įstaigų vadovams autonomiškai bei ūkiškai vykdyti veiklą, taip pat „būtinybė išleisti ne mažiau kaip pernai“ iš esmės riboja lyderystę ir mažina motyvaciją bei iniciatyvą.

4.5. Specialistų pasiūlos-paklausos disbalansas

Lietuvoje šiuo metu yra 21 universiteto statusą turinti įstaiga bei 24 aukštąjį išsilavinimą teikiančios kolegijos. Papildomai kiekvienoje apskrityje veikia profesinės mokyklos.

2009 m. pradėta įgyvendinti aukštojo mokslo reforma iš esmės pakeitė aukštojo mokslo organizavimo sistemą: buvo įvestas finansavimas „studento krepšelio“ pagrindu, universitetai buvo įpareigoti persitvarkyti į viešąsias įstaigas, o aukščiausiu valdymo organu tapo aukštosios mokyklos Taryba. Tačiau tai galima laikyti tik pirmuoju žingsniu tikrojo pokyčio linkme. Ne mažiau svarbūs aukštųjų mokyklų

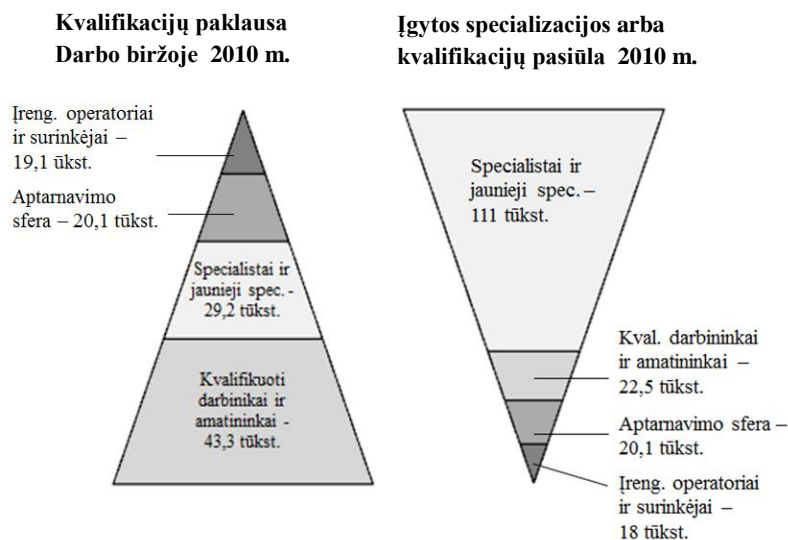
klausimai yra susiję su vis dar išlikusia orientacija į kiekybę ir faktiniu atskirų specialistų pasiūlos-paklausos disbalansu rinkoje.

A) Specialistų perteklius

Lietuvos švietimo strategijoje 2003-2012 m. buvo numatytas tikslas, jog daugiau kaip 60 proc. Lietuvos jaunuolių įgytų aukštąjį universitetinį ar neuniversitetinį išsilavinimą. Toks tikslas buvo gana ambicingas ES šalių kontekste. Palyginimui, ES keliamas tikslas šalims narėms iki 2020 m. – 40 proc. gyventojų su aukštuoju išsilavinimu. Pagal bruto aprėptį, Lietuva jau įgyvendino 2020 m. ES keliamą strateginį tikslą – 2010 m. 61 proc. Lietuvos gyventojų buvo įgyję aukštąjį išsilavinimą.

Visuomenės spaudimas bet kokia kaina suteikti galimybę gauti aukštąjį išsilavinimą bei žemi priėmimo į aukštojo mokslo studijas balai sudarė prielaidas aukštojo mokslo diplomo “nuvertėjimui”. Rinkoje susidarė universitetus ir kitas aukštąsias mokyklas baigusiu jaunų specialistų perteklius. Pagal 2010 m. duomenis aukštojo mokslo įstaigose specialisto/jaunesnio specialisto kvalifikaciją įgijo apie 111 tūkst. asmenų. Tai sudarė 65 proc. visų besimokančiųjų. Tuo metu darbo rinkoje specialistams ir/arba jaunesniesiems specialistams buvo siūloma tik apie 29 tūkst. darbo vietų. Darbdavių labiausiai laukiami buvo kvalifikuoti darbininkai bei amatininkai, tačiau šių kvalifikacijų populiarumas tarp besimokančiųjų nebuvo aukštas ir sudarė tik 13 proc.

Pav.16: Kvalifikacijų pasiūlos-paklausos disbalansas Lietuvoje 2010 m.

B) Kvalifikacijų pasiūlos-paklausos disbalansas

Lietuvoje ryškėja įgytų kvalifikacijų paklausos ir pasiūlos disbalansas. Tarp stojančiųjų populiariausios studijų programos nėra tarp paklausiausių specialybių darbo rinkoje. Susidarė perteklius specialistų, turinčių teisės, ekonomikos, verslo vadybos, viešojo administravimo kvalifikacijas, tuo tarpu darbdaviai skundžiasi kvalifikuotų darbuotojų trūkumu technologijų, medicinos, bio-medicinos, bio-chemijos, kitose srityse.

Viena pagrindinių priežasčių, lemianti specialistų paklausos ir pasiūlos disbalansą rinkoje, yra žema stojančiųjų savimone ir sąmoningumas.

Pav 17. Populiariausios tarp besimokančiųjų ir paklausiausios darbo rinkoje specialybės 2010 m.

Paklausiausios specialybės darbo rinkoje 2010 m.	Populiariausios studijų kvalifikacijos 2010 m.
1. Parduotuvių pardavėjas ir prekių demonstruotojas;	Valdymas ir administravimas;
2. Sunkiasvorių sunkvežimių ir krovininių mašinų vairuotojas;	Teisė;
3. Dažytojas ir giminiškos profesijos;	Statyba ir statybos inžinerija;
4. Siuvėjas, siuvinėtojas ir giminiškos profesijos;	Variklinės transporto priemonės, laivai ir orlaiviai;
5. Virėjas;	Ekonomika;
6. Lengvųjų automobilių, taksi, furgonų vairuotojas;	Viešbučiai, restoranai ir viešasis maitinimas;
7. Pardavimų vadybininkas;	Profesijos dalykų mokytojų rengimas;
8. Statybininkas, dailidė, stalius;	Darbo organizavimas;

Mažėjant vidurinį išsilavinimą turinčių asmenų kiekiui, kiekviena aukštoji mokykla per artimiausius 5 metus susidurs su 15-25 proc. studentų, tame tarpe ir krepšelių, mažėjimu. Mažesnis finansavimo prieinamumas ateityje bei padidėjęs spaudimas turinio kokybei sudaro paskatas aukštųjų mokyklų vadovams ieškoti veiklos optimizavimo galimybių. Šiuo metu taip pat pastebimi aukštojo mokslo institucijų konsolidavimosi ir jungimosi procesai.

Apibendrinimas: Šiuo metu aukštojo mokslo dilpmas yra visiems prieinamas, todėl „nuvertėjęs“. Nepaisant studentų skaičiaus mažėjimo ir dėl to prasidėjusio aukštojo mokslo įstaigų konsolidavimosi proceso, konsolidavimosi pagrindinis tikslas vis dar yra išlikęs studentų skaičius, t.y. kiekybė prieš kokybę. Aukštosios mokyklos besijungdamos tikisi užsitikrinti mažesnę nei 15-25 proc. studentų skaičiaus (krepšelių), atitinkamai ir valstybinio finansavimo, sumažėjimą. Todėl ne tik nesumažino, tačiau papildomai padidino populiariausių specialybių vietų skaičių savo aukštosiose mokyklose nepriklausomai nuo šių specialybių paklausos darbo rinkoje ir šiek tiek naudojasi studentų sąmoningumo ir savimonės stoka.

4.6. Suaugusiųjų mokymosi programų pasiūlos trūkumas

Lietuvoje suaugusiųjų švietimo programose dalyvauja apie 4 proc. 25-64 m. gyventojų. Tai dvigubai mažiau nei ES šalių vidurkis, taip pat apie 4 kartus atsilieka nuo valstybės strateginių siekių. Norint skatinti suaugusiųjų ir daug dirbančiųjų mokymąsi, būtina sukurti kuo labiau poreikius atitinkančią ir laiką taupančią mokymosi pasiūlą. Tyrimo metu paaiškėjo, jog Lietuvoje daugiau nei pusė 25-64 m. suaugusiųjų, nežino, kodėl jiems naudinga mokytis arba kur ir kaip jie galėtų tą daryti.

Lietuvoje yra poreikis vadinamiems Trečiojo amžiaus universitetams (TAU), kurie siūlo mokymo programas asmenims virš 50 m. Tikslus Lietuvoje veikiančių TAU kiekis nėra aiškus. Tai įrodo prastą informacijos sklaidą. TAU veikimo principas ir finansavimo modelis priklauso nuo konkrečios įstaigos, dažnai yra dirbama iš geros iniciatyvos ir be atlyginimo. Gerąją praktika galėtų būti vadinamas TAU Marijampolėje, įkurtas 2005 m. Šiuo metu jame veikia 11 fakultetų. Universitetas pritraukia aplinkinių miestų ir gyvenviečių senjorus. Vadinasi, senjorai yra pakankamai motyvuoti tęsti mokymąsi, „atsišviežinti“ turimas žinias, tereikia suteikti jiems palankias sąlygas.

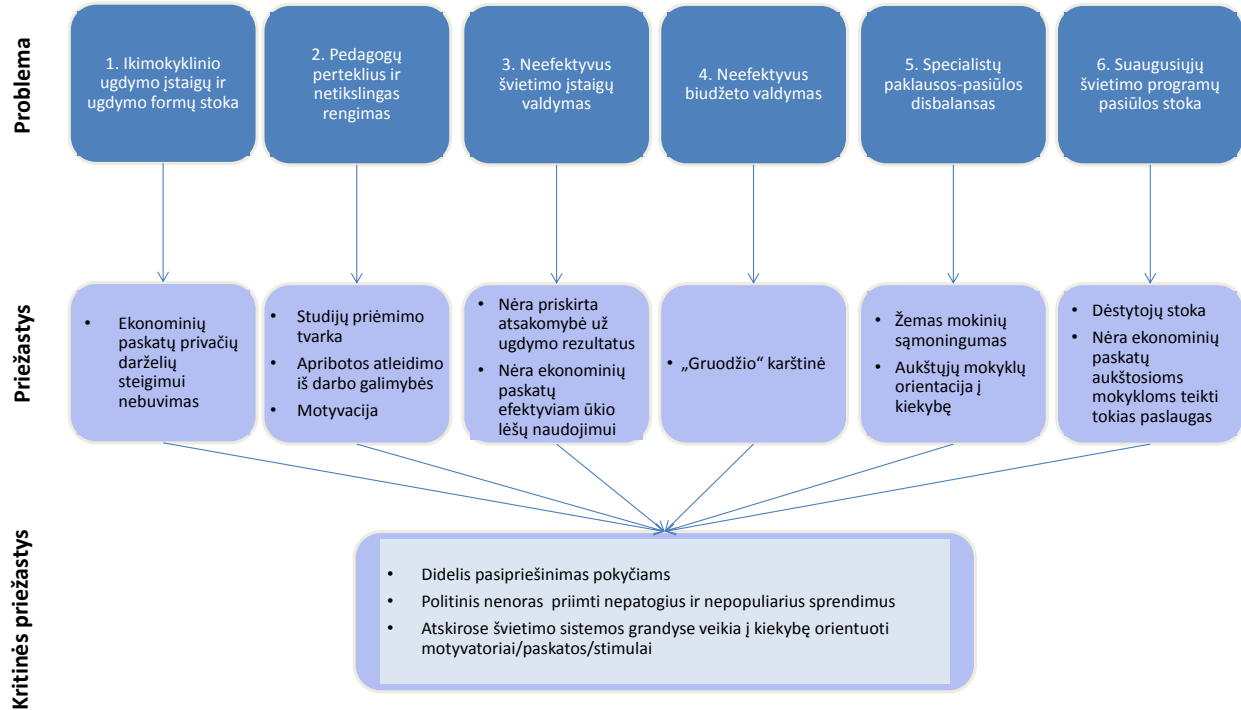
Tačiau Lietuvoje suaugusiųjų kursų organizavimui. trūksta ne tik finansavimo, bet ir žmogiškųjų išteklių. Dažnai aukštojo mokslo įstaigos nėra suinteresuotos vesti kvalifikacijos kėlimo, švietimo kursus dėl dėstytojų trūkumo ir/ar patalpų užimtumo.

Apibendrinimas: Aukštosios mokyklos šiuo metu nėra suinteresuotos suaugusiųjų švietimu ir nėra tinkamų motyvatorių, skatinančių tai daryti. Tuo tarpu, kadangi dalyvavimas suaugusiųjų švietime yra grįstas savanoriškais ir laisvo pasirinkimo pagrindais, intensyvumas ir paklausa priklauso išimtinai tik nuo pasiūlos kokybės, prieinamumo ir įvairovės.

5. Švietimo sistemos tobulinimo scenarijai

Išskyrėmos 6 pagrindinės probleminės sritys, turinčios didžiausią įtaką tolimesniam švietimo sistemos vystymuisi.

Pav 18. Švietimo sistemos probleminių sričių ir kritinių priežasčių santrauka

Pažymėtina, kad pagrindiniai veiksniai, apsprendžiantys atskiras švietimo sistemos grandis, yra labai glaudžiai tarpusavyje susiję ir panašūs pagal savo pobūdį. Taip pat, išskirtume tik kelias kritines esamos švietimo sistemos būklės priežastis, tačiau yra sunkiausiai sprendžiamos:

- Didelis pasipriešinimas bet kokiems pokyčiams, ypatingai jei tai yra susiję su „mažinimu“ plačiąja prasme;
- Politinis nenoras priimti nepatogius ir nepopuliarius sprendimus;
- Atskirose švietimo sistemos grandyse įtvirtinti kiekybę skatinantys motyvatoriai / paskatos / stimulai.

Švietimas yra integralus procesas, todėl svarbu atkreipti dėmesį į tai, kurias problemas galima spręsti izoliuotai, o kurios turi būti sprendžiamos kompleksiskai derinant atskirų švietimo sistemos grandžių sąvaiką. Toliau šiame dokumente pateikiame galimus švietimo sistemos tobulinimo scenarijus ir konkrečias rekomendacijas. Švietimo sistema Lietuvoje gali būti gerinama pasirinkus vieną iš trijų būdų, kurie skiriasi priimamų sprendimų mastu, rezultatų pasireiškimo terminu bei pokyčių verte:

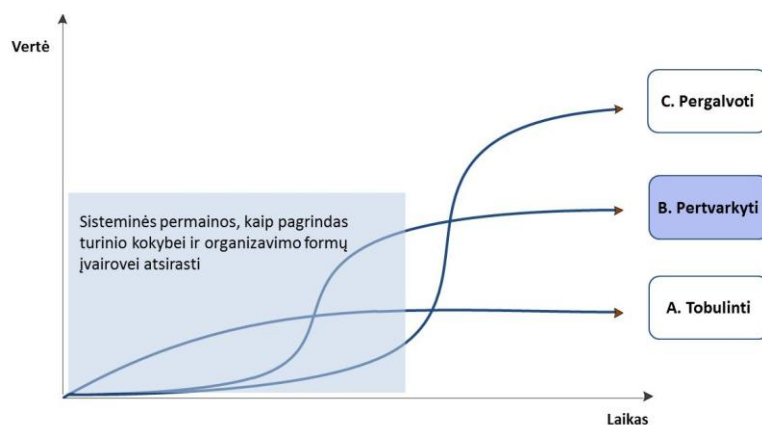
A. *Švietimo sistemos tobulinimas.* Pasirinkus šį švietimo sistemos gerinimo būdą, didžiausias dėmesys yra skiriamas greitai įgyvendinamiems veiksams, pvz. aprūpinimas švietimo priemonėmis, mokytojų atlyginimų kėlimas, švietimo programų korekcijos, atskirų pagerinimų konkrečioms švietimo sistemos grupėms įgyvendinimu, kt. Tokių veiksmų rezultatas matomas iš karto, dažniausiai dar tos pačios politinės kadencijos, todėl toks būdas yra patogus trumpuoju laikotarpiu. „Kosmetinių“ tobulinimo veiksmų vertė ilguoju laikotarpiu yra minimali, kadangi pokyčiai nėra orientuoti į egzistuojančios problemos sprendimą, taip pat bet koks kosmetinis pagerinimas iš esmės gali būti „suvalgytas“

dramatiškai mažėjančio mokinių ir studentų skaičiaus, emigracijos mastų ar pakartotinės ekonominės recesijos.

- B. *Švietimo sistemos pertvarkymas*. Pertvarkant švietimo sistemą dėmesys yra skiriamas sisteminiams pokyčiams, pvz. finansavimo modelio keitimui, pedagogų skaičiaus optimizavimas, pedagogų atrankos sistemos pertvarkymas, minimalaus aukštojo mokslo praeinamojo balo nustatymas, kt. Sistemos pertvarkymas yra orientuotas į problemų priežasčių šalinimą, todėl reikalauja ryžtingų politinių sprendimų ir veiksmų, kurių rezultatas dažnai nėra matomas trumpuoju laikotarpiu, taip pat susijęs su itin dideliu atskirų sistemos grandžių pasipriešinimu. Ilguoju laikotarpiu sėkmingas sistemos pertvarkymas leistų tikėtis didelės vertės.
- C. *Švietimo sistemos pergalvojimas*. Švietimo sistemos pergalvojimas yra nukreiptas į itin didelio masto sisteminius pokyčius, taip pat į tradicinių ir neefektyvių priemonių atsisakymą (pvz.: visiškai atsisakyti atskirų mokslo veiklų finansavimo, kurios daugiau paremtos „mokslas dėl mokslo“ principu ir yra labiau imitacinio pobūdžio; ugdymo ir studijų programų įsigijimas iš pirmaujančių užsienio mokyklų/universitetų; edukologijos universiteto, kaip praradusio prestižą bei vertę, išformavimas, mokytojus rengiant tradiciniuose universitetuose (matemtika, fizika, chemija, kt.). Kitaip sakant, esamam sistema yra naikinama ir kuriama nauja atsisakant bet kokių ribojančių faktorių. Sistemos pergalvojimo galimybes dažnai stabdo valstybės apribojimai, ilgas sprendimų priėmimo procesas, didelis dalyvių skaičius, taip pat tik ilguoju laikotarpiu išryškėjantys rezultatai. Sistemos pergalvojimui gali būti reikalingi dideli žmogiškieji, intelektualiniai ir/ar finansiniai ištekliai, plačios testavimo ir įgyvendinimo galimybės, taip pat visų sistemos dalyvių palaikymas bei lyderis ir autoritetas. Sistemos pergalvojimas yra daug rizikų savyje apimantis būdas, tačiau leidžia pasiekti aukščiausią įgyvendintų pokyčių vertę ir gražą ilguoju laikotarpiu.

Mūsų nuomone, tobulinimo kelias netinka dabartinės Lietuvos situacijos poreikių, todėl būtų valstybės išteklių eikvojimas, o ilguoju laikotarpiu situacija liktų nepakitusi ar net pablogėtų. Švietimo sistemos pergalvojimui reikalinga itin stipri politinė valia ir labai aukštas sistemos dalyvių sąmoningumas bei palaikymas, todėl sunkiai įmanomas artimiausią dešimtmetį. Atsižvelgdami į tai, siūlome Lietuvos **švietimo sistemą pertvarkyti**. Lietuvos švietimo sektoriui reikalingos sisteminės permainos, sudarančios sąlygas sklandžiam, efektyviam švietimo organizavimui. Stuktūrinės permainos taip pat padėtų Lietuvos švietimo sistemai surasti savo veidą ir kelią, kas leistų jos dalyviams pagaliau atsipūsti dėl dvidešimtmetį trunkančios reformos.

Pav. 19: Švietimo sistemos keitimo galimybės bei jų kuriama vertė.

6. Strateginės gairės

Atlikus Lietuvos švietimo sistemos grandžių analizę, buvo išskirtos pagrindinės problemos bei identifikuotos kritinės šių problemų egzistavimo priežastys. Šioje dokumento dalyje pateikiame siūlomus problemų sprendimo būdus, galimas alternatyvas bei įvardiname, kokią įtaką pokyčiai galimai turės Lietuvos švietimo sistemos dalyviams.

Pateikiami trumpi, konkretūs problemų sprendimo būdų aprašymai, nurodoma pagrindinės minties kryptis. Detalizuoti atskirų priemonių įgyvendinimo aprašai ir įgyvendinimo planai gali būti parengti atskirai, jei šios priemonės Jums pasirodys pagrįstos ir priimtinos.

Siūlome tokius galimus švietimo sistemos problemų sprendimo būdus:

1. **Įvesti ūkio lėšų krepšelį bendrajame lavinime ir ikimokykliniame ugdyme.** Ikimokyklinio ugdymo, bendrojo lavinimo bei profesinio mokymo įstaigoms lėšos ūkio reikmėms turėtų būti skirstomos pagal ūkio krepšelio modelį. Švietimo įstaigoms skiriamas ūkio krepšelis gali būti sudarytas iš kintamos dalies ir pastovios dalies, pvz.:
 - Kintama dalis priklausytų nuo mokyklos ploto ir mokinių skaičiaus;
 - Pastovi dalis – nustatyta suma, kurią gauna kiekviena tokio pat lygmens įstaiga (pvz. pastovi suma, skiriama visoms ikimokyklinio ugdymo įstaigoms, turinčioms nemažiau kaip 1000 mokinių. Jei mokykla yra mažesnio dydžio, taikomi diskontavimo koeficientai).

Įvedus ūkio krepšelio modelį, gaunamų lėšų ūkiui suma priklausys nuo įstaigos ir/ar savivaldybės administracijos gebėjimo efektyviai tvarkyti savo ūkį. Tokia sistema skatins mokyklas didinti išteklių panaudojimo efektyvumą, optimizuoti turimą plotą ir mokinių skaičių. Pavyzdžiui, didelio ploto, tačiau mažai mokinių turinčios mokyklos bus paskatintos mažai naudojamas patalpas išnuomoti, rengti neformaliojo ugdymo užsiėmimus ar net susijungti su kita mokykla. Iš kitos pusės, daug mokinių turinčios švietimo įstaigos turės galimybę plėstis ir suteikti savo mokiniams optimalų mokymo erdvės plotą. Taigi ūkio krepšelio įvedimas sudarys sąlygas savivaldybei taupyti lėšas, skiriamas švietimo įstaigų ūkio reikmėms.

Ūkio krepšelis yra pagrindinė ir esminė priežastis, šiuo metu ribojantį ekonomines paskatas steigti privačioms mokykloms ir darželiams. Ūkio krepšelio įvedimas padidintų ikimokyklinio ugdymo ir bendrojo lavinimo įstaigų prieinamumą šalyje bei sudarys sąlygas didesnei įstaigų organizavimo formų įvairovei atsirasti.

Nepaisant to, kad ūkio lėšų skyrimo tvarką apibrėžia kiekviena savivaldybė atskirai, manome, kad pakaktų nacionaliniu mastu (Įstatymu ir/ar Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu) patvirtinti bendrąsias nuostatas, taisykles ir gaires dėl ūkio krepšelio įvedimo privaloma tvarka ir nustatyti bendrusius apskaičiavimo algoritmo principus ir koeficientus, tuo tarpu paliekant savivaldybėms savarankiškai nustatyti atskirų komponentų įkainius.

2. **Optimizuoti esamą mokytojų skaičių.** Siūlome nustatyti parametrus, apibrėžiančius mokytojų skaičių santykiyje su mokinių skaičiumi, tačiau ne etatais, kaip yra šiuo metu, bet faktiniais darbuotojais („galvomis“). Taip pat, rekomenduojame reglamentuoti pensijinio amžiaus pedagogų atleidimą, jei toje pačioje ar gretimoje mokykloje jauni mokytojai nėra apkrauti pilną darbo dieną, taip sudarant sąlygas natūraliai kartų kaitai. Manome, kad šie pakeitimai gali būti įgyvendinti parengiant atitinkamus Švietimo ir mokslo ministerijos norminius dokumentus, pvz.: Ministro įsakymą, sudarant sąlygas natūraliai kartų kaitai mokykloje. Mokytojų kiekio mokyklose kontroliavimas padėtų išvengti mokytojų pertekliaus, leistų planuoti būsimą mokytojų poreikį.
3. **Keisti mokytojų rengimo tvarką.** Siūlome pertvarkyti neefektyvią mokytojų rengimo tvarką. Atsižvelgiant į pedagogų poreikį, būtina ženkliai riboti švietimo ir ugdymo studentų skaičių, atitinkamai nustatant itin aukštą stojimo praeinamąjį barą šios specialybės studentams.

Papildomai, turi būti nutamtyta pokalbio atrankos metu galimybė, siekiant įvertinti studento pasišventimą ir motyvaciją dirbti mokytoju. Šiam tikslui reiktų griežtinti priėmimo į pedagogikos studijas tvarką.

Viena iš galimų, tačiau radikalių pokyčių reikalaujanti alternatyva, - išformuoti, likviduoti esamus pedagogų rengimo centrus (aukštąsias mokyklas) arba jas dalinai prijungti prie kitų aukštųjų mokyklų, taip pedagogų rengimą perkeliant į daugiaprofilinius, pažangiausius studentus pritraukiančius šalies universitetus, pvz. Vilniaus Universitetą, Kauno Vytauto Didžiojo universitetą, kt. Pedagogų paruošimas daugiaprofiliniuose universitetuose galėtų būti viena iš specializacijų, taip pat galėtų būti pasirenkama nebūtinai stojimo metu, bet pvz. po antrojo kurso, tačiau nustatant labai aukštą specialybės praeinamąjį barą. Vėliau gali būti svarstytinas atskiro pedagogikos fakulteto daugiaprofiliniuose universitetuose įkūrimas. Toks radikalus ir tinkamai įgyvendintas sprendimas galėtų santykinai greičiau pakelti pedagogikos specialybės ir mokytojų prestižą visuomenėje.

Drastiški priėmimo ir pedagogų rengimo pokyčiai leistų pakeisti neigiamą studentų požiūrį į švietimo ir ugdymo krypties studijas, sudarytų sąlygas kokybiškam pedagogų rengimui, leistų tikslingiau naudoti iš valstybės biudžeto mokytojų rengimui skiriamas lėšas.

4. **Pertvarkyti mokyklų vadovų atsakomybės ir atskaitomybės tvarką.** Siūlome reglamentuoti mokyklų vadovų atsakomybę ir atskaitomybę steigėjui. Mokyklų vadovai turėtų turėti aiškiai suformuluotą ir įtvirtintą išimtinę atsakomybę už ugdymo rezultatus ir reguliariai atsiskaityti kontrolės organui (savivaldybei, tarybai, valdybai, kt). Siūlome įkurti kontrolės organą, sudarytą iš įvairių nešališkų interesų grupių narių: savivaldybės atstovo, ŠMM atstovo, mokinių atstovo, mokytojų atstovo, tėvų atstovo. Ši taryba turėtų būti įpareigota vertinti mokyklos vadovo veiklos rezultatus, teikti išvadas bei rekomendacijas dėl tolimesnės vadovo veiklos, taip pat inicijuoti vadovo premijavimo ir/ar keitimo procedūrą. Papildomai, reiktų reglamentuoti mokyklos vadovo rotacijos procesą. Turėtų būti priimti sprendimai dėl įstaigos vadovo kadencijos trukmės, galimybės būti perrinktu, kt. Šiuo metu savivaldybės švietimo skyriai, taip pat savivaldybių vadovai ar tarybos faktiškai šių funkcijų neatlieka.

Kontrolės ir/ar aukštesnio lygmens valdymo organas gali būti kuriamas nebūtinai vienos, bet kelių ugdymo įstaigų lygmenyje, taip pat turėtų būti pagrįstas savanorystės ir lyderystės pagrindu, tačiau suteikiant jam realias sprendimo galias.

5. **Tobulinti studijų finansavimo tvarką.** Siūlome įvesti studijų krepšelio kainos indeksavimą. Indekso dydis priklausytų nuo konkrečios studijų krypties paklausos Lietuvos darbo rinkoje, kuri turėtų būti apibrėžiama pagal nustatytą metodiką ir atlikta nepriklausomų užsienio aukštųjų mokyklų ekspertų apytiksliai kartą per 5 metus. Jei paklausa konkrečios krypties specialistų Lietuvoje yra didelė, indekso vertė tos krypties specialybėms kiltų. Vadinasi, tos krypties specialybės būtų daugiau finansuojamos iš valstybės biudžeto. Priešingu atveju, mažėjant konkrečios krypties specialybių paklausai darbo rinkoje, studijų krepšelio kaina būtų mažinama. Papildoma alternatyva – diferencijuoti valstybės skiriamos stipendijos dydį, atsižvelgiant į atskirų studijų krypčių specialybių paklausą darbo rinkoje.

Studijų krepšelio indeksavimas veiktų kaip savotiškas rinkos mechanizmas, skatinantis tikslingą bei valstybei naudingą studijų krypčių pasirinkimą ir aukštųjų mokyklų orientaciją ne į „lengvą“ grobį, o į Lietuvai reikalingas specialybes. Tai būtų finansinė paskata Lietuvos aukštosioms mokykloms plėsti rinkoje paklausių studijų krypčių programas bei mažinti nepaklausių ir Lietuvai nevertingų studijų krypčių programų skaičių. Tokiu būdu būtų galėtų būti pradėta spręsti Lietuvos darbo rinkos kvalifikacijų pasiūlos-paklausos disbalanso problema.

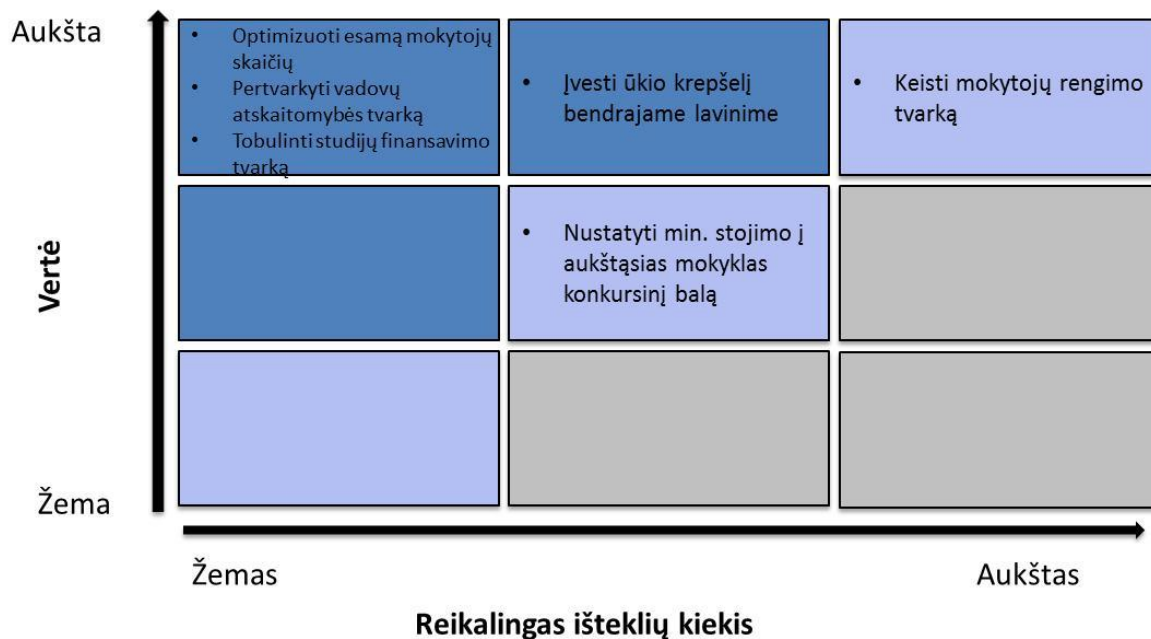
6. **Nustatyti minimalų stojimo į aukštąsias mokyklas konkursinį barą.** Siūlome nustatyti minimalų priėmimo į aukštąsias universitetines ir neuniversitetines mokyklas konkursinį barą,

nepriklausomai nuo to, ar tai būtų valstybės finansuojama ar mokama studijų vieta. Toks žingsnis padėtų susigrąžinti aukštojo mokslo „vertę“, taip pat užtikrintų didesnes moksleivių pastangas siekti geresnių mokymosi rezultatų, kurtų konkurencingą aplinką bei savaime padėtų atkurti specialistų paklausos-pasiūlos balansą rinkoje.

7. Prioritetų nustatymas

Dėl ribotų valstybės materialinių, žmogiškųjų ir laiko išteklių būtina prioritetizuoti problemas bei apgalvoti priemonių įgyvendinimo eiliškumą. Problemų sprendimo prioritetai buvo įvertinti analizuojant tikėtiną vertę Lietuvai bei reikalingų išteklių poreikį bei įgyvendinimo sudėtingumą. Įgyvendinimo prioritetas turėtų būti teikiamas sričiai, kurios tobulinimas kurią kuo didesnę vertę visuomenei mažiausiomis sąnaudomis.

Pav. 20. Švietimo sistemos tobulinimo prioritetų matrica

Trumpuoju laikotarpiu turėtų būti optimizuojamas esamas mokytojų skaičius, pertvarkoma vadovų atskaitomybės ir atsakomybės tvarka bei tobulinamas studijų finansavimo modelis. Šie veiksmai nereikalauja didelių išteklių, tačiau užtikrins pakankamai aukštą pokyčių vertę.

Didžiausią vertę galima pasiekti keičiant mokytojų rengimo tvarką. Tačiau tai reikalauja didelio išteklių kiekio, todėl rezultatai bus matomi tik ilguoju laikotarpiu.

8. Sėkmės vertinimo kriterijai

Mūsų siūlomi švietimo sistemos tobulinimo būdai yra orientuoti į sisteminius pokyčius. Tai – praktiniai sprendimai, orientuoti į problemų priežastis. Pasiūlytų sprendimų sėkmė galės būti įvertinta tais pačiais aspektais, kuriais buvo daroma atskirų švietimo etapų analizė.